

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
The Research and Training Center for Applied Informatics

THE INSTITUTE FOR INNOVATIVE EDUCATION

THE BELARUSIAN STUDENTS' ASSOCIATION

HUMANITARIAN AND SOCIAL SCIENCES IN EASTERN EUROPE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

BOOK OF ABSTRACTS
of the Science Symposium

May 31, 2017
Minsk

The Institute for Innovative Education
2017

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Науково-навчальний центр прикладної інформатики

ІНСТИТУТ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ

АСОЦІАЦІЯ БІЛОРУСЬКИХ СТУДЕНТІВ

ГУМАНІТАРНІ ТА СУСПІЛЬНІ НАУКИ В СХІДНІЙ ЄВРОПІ: ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

МАТЕРІАЛИ
наукового симпозиуму

*31 травня 2017 р.
м. Мінськ*

Інститут інноваційної освіти
2017

Minsk, 31 May 2017

The Summer Science Symposium

«Humanitarian and Social Sciences in Eastern Europe: Achievements and Prospects»

Symposium Proceedings Publications. Book of Abstracts

The Institute for Innovative Education (IIE)

The Belarusian Students' Association (BSA)

The Research and Educational Center of Applied Informatics of
National Academy of Sciences of Ukraine

The Summer Science Symposium «Humanitarian and Social Sciences in Eastern Europe: Achievements and Prospects»: Proceedings of the Symposium. – Minsk. – IIE, 2017. – 66 p.

The collection contains the participants' reports for the Symposium (31 May 2017, Minsk)

Available online at:

<http://novaosvita.com/wp-content/uploads/2017/05/Symposium-Minsk2017-1.pdf>

The abstracts are reproduced directly from the author manuscripts.

The authors are solely responsible for the contents and opinions expressed therein.

Published by: The Institute for Innovative Education (IIE)

© 2017, IIE. Reproduction rights reserved

CONTENTS

Viktoriia V. Biletska RELIGIOUS COMPONENTS OF PHILOSOPHICAL OUTLOOK OF T. MASARYK IN THE WORKS OF I. MIRCHUK.....	6
Vitalii Y. Vasylyshyn and Oleksandra R. Kulyk CLIMATE AND ARCHITECTURAL TRADITIONS IN JAMAICA.....	10
Oksana M. Horda THEODORE GARTNER'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LANGUAGE.....	14
Olha A. Dovbnia MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF REPRESSIONS AGAINST ENGINEERING-TECHNICAL INTELLECTUALS OF THE UKRAINIAN SSR AT THE END OF 1920-s – BEGINNING OF 1930-s.....	21
Tetyana M. Lyashenko FEATURES OF DEMOCRATIC TRANSITION IN UKRAINE (ANALYZING UKRAINIAN SCHOLARS' STUDIES).....	28
Liudmyla I. Malynivska and Yuliia G. Davydenko THE FORMATION OF THE CONCEPT "HUMAN SECURITY" IN THE CONTEXT OF MODERNITY.....	35
Mariana V. Metelska CORRELATION BETWEEN THEORY AND PRACTICE IN JOURNALISTIC INVESTIGATION UNDERCOVER.....	39
Veronika O. Ovchynnykova-Myroshnichenko STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF E-GOVERNANCE IN HIGHER EDUCATION AT UNIVERSITIES IN UKRAINE.....	44
Yuliia M. Patsaraniuk CULTURAL NATIONAL SPECIFICITY OF THE SPEECH ETIQUETTE.....	47
Viktoriya V. Ruda MAJOR REASONS OF THE EUROPEAN UNION COMMON FOREIGN POLICY DEVELOPMENT.....	54
Natalia V. Yanus and Iryna S. Kokhanska TRANSLATIONS OF ROBERT BURNS IN RUSSIAN LITERATURE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.....	58

ЗМІСТ

Вікторія Вікторівна Білецька РЕЛІГІЙНА КОМПОНЕНТА ФІЛОСОФСЬКОГО СВИТОГЛЯДУ Т. МАСАРИКА У ПРАЦЯХ І. МІРЧУКА.....	6
Vitalii Y. Vasylyshyn and Oleksandra R. Kulyk CLIMATE AND ARCHITECTURAL TRADITIONS IN JAMAICA.....	10
Оксана Михайлівна Горда ВНЕСОК ФЕДОРА ГАРТНЕРА В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	14
Ольга Анатоліївна Довбня СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УСРР (КІНЕЦЬ 1920-х – ПОЧАТОК 1930-х РОКІВ).....	21
Тетяна Михайлівна Ляшенко ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ (АНАЛІЗ ПРАЦЬ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ).....	28
Liudmyla I. Malynivska and Yuliia G. Davydenko THE FORMATION OF THE CONCEPT "HUMAN SECURITY" IN THE CONTEXT OF MODERNITY.....	35
Мар'яна Володимирівна Метельська, СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ В ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ПІД ПРИКРИТТЯМ.....	39
Вероніка Олегівна Овчинникова-Мирошніченко, СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА РІВНІ ВНЗ.....	44
Юлія Михайлівна Пацаранюк КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ.....	47
Вікторія Вікторівна Руда ОСНОВНІ ПРИЧИНИ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄС.....	54
Наталя Володимирівна Янусь та Ірина Станіславівна Коханська ПЕРЕКЛАДИ РОБЕРТА БЕРНСА У РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	58

Viktoriiia V. Biletska
graduate student of the department of philosophy
Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

**RELIGIOUS COMPONENTS OF PHILOSOPHICAL OUTLOOK OF
T. MASARYK IN THE WORKS OF I. MIRCHUK**

Вікторія Вікторівна Білецька
аспірантка кафедри філософії,
Полтавський національний педагогічний університету
імені В.Г. Короленка

**РЕЛІГІЙНА КОМПОНЕНТА ФІЛОСОФСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ
Т. МАСАРИКА У ПРАЦЯХ І. МІРЧУКА**

Вагомий внесок у дослідження особливостей розвитку і становлення філософії слов'янських народів зробили філософи української діаспори. Серед них чільне місце належить мислителю, філософу слов'янської духовності Івану Мірчуку. Незважаючи на широкий світогляд та значний спектр наукових зацікавлень вченого, провідною темою його філософії було питання пошуку спільних засад і основ філософського мислення слов'янський народів (українського, чеського, польського тощо), визначення їх філософських проблем та формулювання перспектив. У контексті цього І. Мірчук досить часто вдавався до дедуктивного методу, аналізуючи спільні риси філософських потенцій окремих народів і на основі цього деталізував специфіку національних філософій. Особливу увагу мислитель звертав на окремих філософів як представників національного світогляду, які на своїх ідеалах виховували цілі покоління громадян. Серед таких мислителів можемо назвати ім'я І. Канта, Г. Сковороди, Т. Масарика, котрі своєю філософською творчістю відбивали специфіку об'єктивного духу свого народу.

Однією з найпомітніших постатей слов'янського світу ХХ століття І. Мірчук назвав президента Чехословацької республіки Т. Масарика. Мислитель звернув увагу на цю непересічну особистість, оскільки Т. Масарик був не лише видатним професором, педагогом та політиком, який підняв питання чеської державності на новий рівень у рамках європейської дипломатії, а в першу чергу мислителем та представником гармонійного поєднання чеської ментальності з усіма ознаками слов'янської психіки. Однією із таких ознак І. Мірчук називав релігійність філософічного мислення, що

корінилася у вірі в безпосередній контакт земних і потойбічних сил, почутті братерства, що виявлялася у необмеженій любові до ближнього.

Метою даної розвідки є розкриття релігійного компонента філософських поглядів Т. Масарика як виразника слов'янської духовності та чеського національного світогляду у працях І. Мірчука.

Досить часто Т. Масарика називали мислителем західного, а точніше німецького типу, що репрезентував раціоналістичний напрям філософської думки, якому були чужі усі ірраціональні елементи слов'янських мислителів [2, с. 343]. Заперечуючи подібні міркування І. Мірчук, вивчаючи філософські погляди Т. Масарика, особливу увагу почав звертати на ті елементи світогляду чеського лідера, що пов'язували його з духовним життям слов'янського світу. Ця проблематика знайшла своє вираження у праці І. Мірчука «Філософські основи світогляду Масарика» [1], що була видана у 1925 р. Логічним її продовженням стала наступна філософська студія «Філософ Масарик» [2], що побачила світ у 1930 р. У них автор системно і послідовно проаналізував світоглядні основи філософії чеського мислителя, ставлячи акцент на нерозривному зв'язку його філософії з філософією духовного світу слов'ян.

Для того, щоб збагнути велич духу та оригінальність світоглядних поглядів Т. Масарика І. Мірчук наголосив на необхідності окреслити ідейні витoki та передумови формування філософії вченого. Загальновідомо, наголошує І. Мірчук, що основою інтелектуального життя людини є її філософія як спосіб зібрати усе, що відбувається у свідомості в один монолітний, повний і досконалий образ дійсності. Успішно виконавши це завдання життя людини вже не буде простою послідовністю епізодів і саме тоді вона буде мати мету свого життя. У межах філософії знаходяться питання про значення життя взагалі, про підстави існування людини, про мету її життя та людського роду загалом. Упродовж історії людства ці питання знаходили різні варіанти відповідей. Початок Нового часу характеризувався ворожнечею між релігією та філософією. Боротьба, на думку І. Мірчука велася нерівними силами, бо на стороні авторитету церкви виступали традиція, державний апарат, сотні тисяч віруючих, а на боці філософії та розуму знаходилися лише поодинокі особистості. Однак після тривалого протистояння сили розуму отримали переконливу перемогу. На цьому ґрунті почала формуватися філософія Р. Декарта, Б. Спінози, Ф. Бекона, спільною рисою філософії яких є беззаперечний авторитет інтелекту при розгляді світоглядних проблем. Але через певний час все відчутніше стала проявлятися криза розуму, зрозумілою стала неспроможність його охопити все багатство людської природи [1, с. 210-211]. І саме в такій атмосфері ХІХ ст., що почалося під девізом: «Ignoramus et ignorabimus» (лат. «не знаємо і не дізнаємось») і розпочала своє становлення філософська доктрина Т. Масарика.

З цих тенденцій бере початок тверде переконання мислителя, що людина — це не лише раціональна істота (*animal rationale*) і її діяльність не обмежується тільки розумовими функціями. Людина — це в першу чергу вольова, чуттєва особистість, діяльність якої спирається головно на мораль та релігію. Ця засаднича ідея найпершою привернула увагу І. Мірчука при вивченні творчості чеського лідера. Загалом Т. Масарик доволі скептично висловлювався про роль і значення інтелекту у житті людини. Він відзначав, що у своїй діяльності людина керується не лише раціональними, але й ірраціональними моментами, бо навіть наука не може цілком задовольнити людську зацікавленість, оскільки дає лише фрагментарне знання про дійсність, тоді як наше серце, почуття, воля вимагають більшого. Тільки релігія, на думку Т. Масарика, дає повний погляд на світ. І. Мірчук зауважує, що саме релігійний елемент у філософській доктрині чеського мислителя заповнює ті порожні лакуни, що залишає наука [1, с. 212]. Релігію тут необхідно розуміти не як світоглядний рудимент, пережиток, а як джерело духовної екзистенції людини. Також варто зауважити, що важливе значення має не офіційна релігія, що на той час потонула у догмах, а «нова», «чиста» релігія. За висловом І. Мірчука «ціла філософія Т. Масарика полягає у прямуванні до правдивої релігії, що є центральною духовною силою в житті, прагненнім нового життя, нових і вищих життєвих цінностей» [2, с. 340]. Тому гармонійний розвиток людини вимагає не лише науки, мистецтва, літератури, філософії, політики, але також і релігії.

Однак І. Мірчук зауважує, що чеський мислитель повністю не заперечує значення інтелектуальної діяльності, а лише доповнює її релігійним компонентом. Саме ці два фактори формують світоглядну основу філософських поглядів Т. Масарика.

З акцентом на релігійному аспекті світогляду мислителя пов'язана ще одна особливість його філософії, що передбачає надання пріоритетності почуттєво-емоційним аспектам буття людини. Перевага емоційних елементів над раціональними визначена І. Мірчуком як характерна риса усіх слов'ян [2, с. 340]. Залишаючись вірним загальнослов'янському духові, Т. Масарик формує свій ідеал на християнській zasadі любові, яка прослідковується також у російських слов'янофілів та польських месіаністів. Любов до людства, що знайшла своє вираження в ідеалі гуманності, була характерною не лише для самого мислителя, а й для цілого визвольного руху чехів.

Усвідомлення переваги чуттєвих елементів у житті людини та зневіра у всемогутність розуму Т. Масарика пов'язується І. Мірчуком із несприйняттям абстрактного, відірваного від життя філософствування у бік питань його релігійного, соціального, політичного характеру. У тісному зв'язку з таким характером філософії чеського мислителя знаходиться прагнення постійного практичного втілення теоретичних міркувань і досягнення повної

гармонії між теорією та практикою, що цілком відповідає духу слов'янського мислення. Саме у безпосередньому відношенні до життя полягає важливість та значення Т. Масарика як чеського та слов'янського філософа, а також його глибокий вплив на сучасне йому чеське громадянство [2, с. 342]. Ця особливість стилю філософських міркувань, позначена впливом слов'янської ментальності, дозволила І. Мірчуку провести паралелі між чеським мислителем та українським філософом Г. Сковородою [1, с. 220]. Наука для Г. Сковороди, як і для Т. Масарика, була лише теоретичним обґрунтуванням їх життєвого ідеалу. Також в обох філософів прослідковуються такі риси, як цілеспрямованість у досягненні мети, практичне втілення теоретичних положень, здатність рішуче виступити проти традиційних, усталених догм. Усі ці характерні риси зробили з Т. Масарика не лише найвизначнішого чеського мислителя, але й перетворили його на одного з найпомітніших духовних провідників слов'янства.

Таким чином, саме релігійність стала світоглядною основою політичної, соціальної, економічної та культурної діяльності Т. Масарика. Його модернізм полягає у тому, що він висловлює свої переконання не зважаючи на пануючі настрої, і що єдиною метою його діяльності є правда та віра в «нову», «чисту» релігію, що стала основою для життя чеського суспільства. Філософія Т. Масарика, в основу якої покладено принцип любові, була теоретичним обґрунтуванням ідеалу гуманності, до якого повинен прямувати культурний розвиток людства.

Література

1. Мірчук І. Філософські основи світогляду Т.Масарика /І.Мірчук // Філософські студії [за ред. М.Шафовала і Р.Яремка]. – Мюнхен. – С. 207–224.
2. Мірчук І. Філософ Масарик /І.Мірчук // Філософські студії [за ред. М.Шафовала і Р.Яремка]. – Мюнхен. – С. 348–343.

Vitalii Y. Vasylyshyn

*PhD, Professor of engineering and computer graphics,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

Oleksandra R. Kulyk

*Student of the Institute of Architecture, Construction and Tourism,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

CLIMATE AND ARCHITECTURAL TRADITIONS IN JAMAICA

Climate is considered one of the principal factors which influence traditional building designs. In recent years, there has been an increasing awareness of the need for environmentally sensitive solutions in the aspect of building design. The Built Environment is instituted to provide shelter and comfort, with the strategic objective to reduce negative impacts to the environment.

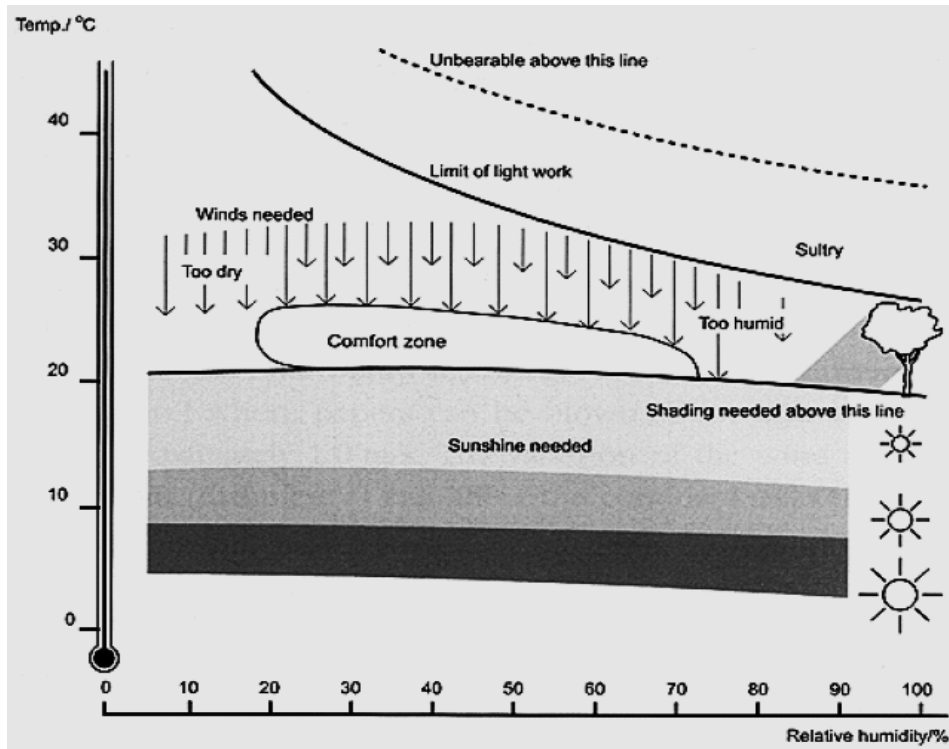
In order to effectively and efficiently reduce the negative environmental impacts of erecting and operating buildings – without compromising thermal comfort or other functional and psychological priorities – architectural design concepts should adequately reflect environment concerns from their inception.

Climate responsive architecture takes advantage of free energy in the form of heat and light. Each region of the world uses its own techniques and designs in its buildings, which are best suited to that particular region and that encompass the region's cultural patterns.

Architectural design generally takes its point of departure from human-oriented purposes, as the architect typically has the primary purpose of the building in mind from the beginning of the design process. He then develops the building envelope with material and geometric properties that satisfy the demands of this purpose.

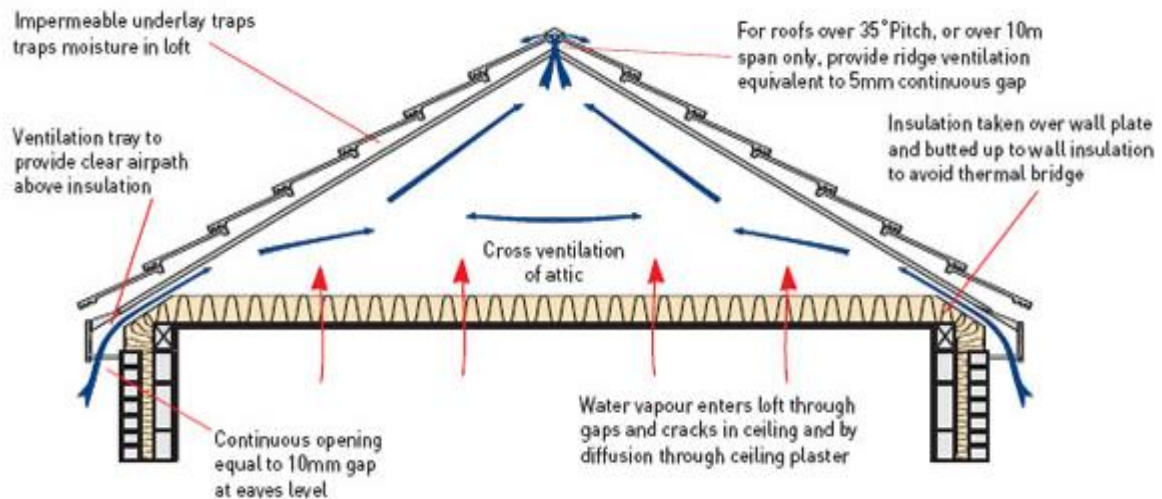
Olgyay is attributed with creating a bioclimatic chart that aids in the design of buildings so that they are conducive to the human requirements of comfort using the surrounding climatic conditions. It was called “Bioclimatic chart”, shown in Fig.1. Olgyay's chart is a “zone of human comfort in relation to ambient air temperature and humidity, mean radiant temperature, wind speed, solar radiation, and evaporative cooling” (Givoni, p.280). The bioclimatic chart is important as it allows builders and architects to decipher the right specifications for design factors such as location, orientation, size, spatial composition, shading, and form.

A hot-humid climate is defined as a “region that receives more than 20 inches of annual precipitation” and either has 3,000 or more hours of 19°C temperature or 1,500 or more hours of 23°C temperature during the warmest six months of the year (Building Science Corporation). In this type of climate, the main function of the buildings is to simply moderate the daytime heating effects of the external air (Givoni, p. 290), and provide good ventilation.

Figure 1: Bioclimatic chart representing comfort zone devised by Olgyay.

The chart shows the boundary of comfort zone, which has been defined by air temperatures of 21-30°C and relative humidities at 30-65%. It is important for the buildings structures to have effective ventilation and an internal temperature below the outdoor level (Givoni, p. 285), as living in a hot climate like Jamaica, can quickly become uncomfortable for its inhabitants with the extreme heat that is built up by midday. The best type of building design is composed of narrow volume on posts, with open living spaces and converted walls. Also a ventilated roof is highly appreciated.

Figure 2: Ventilation of roof in hot climate.

An important function of the roof is its color. A white or light colored roof will stay approximately the same temperature as the outdoor air during the day and 6°C to 10°C cooler than the outside air at night (Givoni, p. 319). Windows are arranged so that equal areas are open on the windward and leeward sides of the building, so that the air stream can be directed into rooms, which need constant ventilation such as the bedroom (Givoni, p. 319). When one window is positioned higher than another, thermal force will direct the airflow from the high window to the lower window creating good ventilation.

Courtyards, patios, and verandas are other common features of buildings situated in hot climates. Concrete is the most common material used in the walls as it has low cost and high thermal capacity which in turn reduces internal temperatures (Givoni, p. 316).

The outside environment in hot regions is just as important as the inside because it is a daytime relief from the intense exposure or influence of climate. Shade is provided in a more aesthetically pleasing way through the use of greenery. For example, trees, shrubs, and bushes provide natural shade from the sun.

In designing a building in a hot climate, the architect has to consider the main building, a service building, and the outside area. The main building will contain the living room so as to make use of the cross ventilation from the windows and having a north-south orientation is preferable to deal with ventilation issues. The outside areas provide relief from heat with thick, concrete walls.

In today's society, architects are continuously expanding and creating new ideas that make use of the natural environment and its extraordinary effect on the way humans live comfortably in their homes and workplaces. With respect to the thermal performance of a building, it can only be stimulated

effectively if first the global setting is clearly defined, that is, if the climatic conditions specific to the geographic location, independent of the thermal envelope, are adequately modeled.

References

1. Givoni, B. *Man, Climate and Architecture*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company Limited, 1969.
2. *Houses That Work II: Hot-Humid Climate*. Building Science Corporation. 14 June 2011. <http://www.nrel.gov/docs/fy04osti/34585.pdf>
3. Rudy, M. (1999). *Integrated Methods of Passive Solar Building Design: A Proposition For a Solar Design-Support System*. Dissertation: Vienna University of Technology.
4. Vasylychyn V. *Architectural design. Graph analytical modeling of architectural surfaces: a tutorial*. - Ivano-Frankivsk: IFNTUNG, 2016. – 84 p.

Oksana M. Horda
PhD, Lecturer,
The Department of Ukrainian Studies,
Lviv National Agrarian University

THEODORE GARTNER'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LANGUAGE

Оксана Михайлівна Горда
викладач, кандидат філологічних наук,
кафедра українознавства,
Львівський національний аграрний університет

ВНЕСОК ФЕДОРА ҐАРТНЕРА В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

«Жив для науки, для ідеї» [1, с. 248]

Важливими для української мовознавчої науки є праці багатьох закордонних учених, зокрема австрійських: Ф. Міклошича, В. Ягича, Ф. Ґартнера, М. Мозера, Г. Бідера та ін. Однак малодослідженою сьогодні в Україні залишається їхня діяльність, присвячена проблемам української мови. Досі немає окремих наукових розвідок про мовознавця кін. ХІХ — поч. ХХ ст. Ф. Ґартнера, який майже 40 років працював для України і «помагав... мостити дорогу у світ для української мови» [1, с. 248]. Переважно про цього вченого згадано в лексикографічних виданнях енциклопедичного характеру [2, с. 22; 3, с. 87] та наукових розвідках, що розкривають особливості «Рускої граматики» («Граматики української мови») [4, с. 111; 5, с. 211; 6, с. 182, 192, 316; 7, с. 23—24; 8, с. 9; 9, с. 142] — праці, з якою Ф. Ґартнер разом із С. Смаль-Стоцьким увійшов в історію українського мовознавства. Тому актуальність теми статті викликана потребою цілісного вивчення особливостей наукової біографії та діяльності мовознавця.

Мета дослідження — розкрити роль Ф. Ґартнера в розвитку української літературної мови.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити праці вченого, присвячені питанням української мови; 2) з'ясувати мовні проблеми, над вирішенням яких працював мовознавець.

Федір (Теодор) Ґартнер (04. 11. 1843, м. Відень — 29. 04. 1925, м. Інсбрук (Австрія)) — австрійський і український філолог та дослідник

природничих дисциплін (німець за походженням), педагог, дійсний член НТШ (з 1914 року) [2, с. 22; 1, с. 244].

Вищу освіту здобув у Віденському університеті. Студіював румунську і французьку мови. Працюючи на Буковині, зацікавився українською мовою, зокрема її фонетикою, лексикою та граматиною, і почав її вивчати. З 1886 року його вчителем української став професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький.

Вчителював у школах Угорщини. Працював професором порівняльного романського мовознавства в Чернівецькому (1885) та Інсбрукському (1899) університетах [2, с. 22; 1, с. 244].

На основі фонетичного аналізу романських мов, зокрема говорів жителів Альп, створив «ретророманську» граматику [10, с. 86]. Другим об'єктом лінгвістичного зацікавлення вченого стала українська мова. Разом із С. Смаль-Стоцьким Ф. Гартнер уклав підручник для середньої школи «Руска грамматика» (1893, 1907, 1914, 1928) та написав наукову працю «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» («Грамматика рутенської (української) мови») (1913). Він також рецензував праці українських мовознавців, вивчав пам'ятки середньовічної України, займався лексикографічною діяльністю [10, с. 87].

С. Смаль-Стоцький, окреслюючи внесок Ф. Гартнера в українську науку, писав про свого учня і колегу: «Федір Гартнер був німець, ...але в його серці і український нарід, особливо його мова найшла якнайбільшу прихильність. Він щиро її полюбив і велику частину свого життя віддав на працю для її підняття, для її наукового опрацювання, для здобуття для неї належного місця в світі, а особливо таки в сем'ї слов'янських мов» [1, с. 240]. Розглянемо детальніше, в яких напрямках, спрямованих на розвиток української мови, працював австрійський учений.

Правописне питання. Першою місією для австрійського мовознавця на українському полі наукової діяльності стало запровадження фонетичного правопису, «заведення гармонії між школою і літературою, сконсолідування літературної мови» [1, с. 240].

Реформуванню правописної системи чинили опір прихильники язичія, тому на вирішення цієї проблеми було затрачено ціле десятиріччя. Дозволу на впровадження фонетичного правопису в систему шкільної освіти Ф. Гартнер разом зі своїм учителем, колегою та однодумцем С. Смаль-Стоцьким домагалися у тогочасної влади з 1886 року [1, с. 241–242]. І лише, як справедливо зазначають сучасні дослідники, «фанатична впертість професора С. Смаль-Стоцького у відстоюванні фонетичного правопису та його єдино правильний шлях боротьби — через уряд, бо ж школа — установа державна, дали омріяний результат» [11, с.29]. Проте сам С. Смаль-Стоцький вважав, що «справа реформи української правописи... не була-б

проведена» без допомоги Ф. Гартнера [1, с. 240]. З огляду на політичні обставини в Галичині та Буковині в другій пол. XIX ст., переконливою для тогочасного уряду стала саме думка німецького знаного ученого-мовознавця, який «не переставав особистими інтервенціями докучати міністерству» [1, с. 240–241]. Настирлива діяльність Ф. Гартнера, спрямована на вирішення правописного питання, завершилася успіхом 1893 року: фонетичний правопис було запроваджено в галицьких і буковинських школах. Невдовзі українські учені назвали цю подію «об'єднанням всеї України на культурній ниві» [1, с. 244] та перемогою «українськості в Галичині» [12, с. 220].

Укладання підручників. З вирішенням правописного питання нерозривно пов'язана проблема укладання граматики для вивчення української мови у школі. До кропіткої праці над граматичною студією авторів спонукало бажання «проломити льоди в Галичині й Буковині та завести фонетику в офіційний правопис» [13, с. 32]. Оскільки «мова шкільних підручників (язичіє) різуче дисонувала з живою народною мовою» [14, с. 8], то поява такої граматики, яка б показала гармонію між писемним і живим словом, стала невідкладною справою [14, с. 8].

Підручник видано 1893 року [1, с. 244]. Праця над ним тривала понад п'ять років: «треба було будувати все на нових основах, створити дійсно українську граматику, яка дала б правдивий, нефальшований образ української мови» [1, с. 243].

В історії українського мовознавства грамика мала чотири видання (її тричі перевидано в 1907, 1914 і 1928 роках) [10, с. 352]. У третьому та четвертому виданнях змінено назву підручника: «Грамика руської мови» (1914) і «Грамика української (руської) мови» (1928). Як відомо зі слів авторів праці, готуючи до друку вже третє видання підручника, вони, «завзято, але надаремно боролися, щоб наша мова називалася в грамиці українською» [10, с. 244]: на окремому засіданні Галицька Рада шкільна краєва вирішила, що вона і надалі має називатися руською [1, с. 244].

Структурно праця складається з п'яти частин: «Звуки», «Букви», «Словотворенє», «Відмінюванє», «Складня» [15, с. 7, 26, 41, 76, 132]. Новаторським і водночас свідомим та логічним кроком авторів граматики стало розміщення правописної частини «Букви» відразу після розділу про звуки (інші праці граматичного жанру містили правила правопису наприкінці) [16, с. 35].

Автори вперше звернули увагу на наголос слів і їхніх форм, бо, за науковою концепцією С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, «наголос — це душа мови» [1, с. 243]. Такий підхід посприяв тому, що «виринули самі собою всі звукові правила» і т. д. [1, с. 243].

Першу високу оцінку наукового рівня та практичного спрямування граматики зробив університетський учень С. Смаль-Стоцького та

Ф. Гартнера В. Сімович. Це «єдиний у своїм роді підручник, якого можуть нам позавидувати слов'яни», — резюмував учений [16, с. 34], єдиний підручник з граматики, який «не тратячи наукового ґрунту, відповідає рівночасно педагогічним вимогам» [16, с. 47].

Прогресивним у граматичній праці було й те, що вона підносила «вагу свідомости законів живої мови, всупереч прийнятому до того часу звичаю — розуміти граматику як збірник правил, які треба обов'язково вивчати напам'ять» [17, с. 409].

Через підручник розпочалося впровадження фонетичного правопису в навчальних закладах Галичини та Буковини.

Термінологічна діяльність. Уявлення про термінотворчі ідеї Ф. Гартнера та їх реалізацію складають праці: «Про плян науки рускої мови в гімназиях» (1890) і згадана вже «Руска грамматика» (1893), написані у співавторстві зі С. Смаль-Стоцьким, тому розглядаємо ці думки як спільні для обох мовознавців.

В основу теорії терміна цих учених покладено «внутрішню форму слова та наукове визначення (дефініцію), що закріплюється у відповідній номінації» [18, с. 55].

Сучасна назва *термін* у працях С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера часто мала відповідник «*технічний вираз*». Критерії творення термінологіки за їхньою концепцією такі: 1) український термін; 2) зрозумілий навіть для дитини; 3) який би розкривав поняття, а не був «простим перекладом... технічних виразів інших мов» [19, с. 6].

Формуючи свій термінологічний апарат, учені усвідомлювали необхідність поступу в граматичній термінології. Оцінюючи здобутки попередників у кодифікації української мови (П. Дячана, О. Партицького, О. Огоновського та ін.), С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер вважали, що лише деякі утворені в минулому терміни можна було б залишити, інші ж необхідно «наново дібрати або утворити» [19, с. 6]. За їхніми підрахунками, в тогочасній українській граматиці було майже сто вдалих термінів.

Мовознавці не були категоричними щодо повного відкидання міжнародних термінів. Запозичені терміни, які давно прижилися в українській мові, на зразок: *граматика, форма, діалектологія, фонетичний, етимологічний* пропонували залишити.

Неприпустимим на початкових етапах вивчення української мови в школі С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вважали привчати дітей до латинських термінів, вживаючи при цьому українських [19, с. 6]. Аргументи: 1) час, відведений для вивчення української мови, необхідно використовувати за призначенням; 2) чужі слова важко пристосувати до українських [19, с. 6].

Такі погляди С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера на наукову термінологію не були випадковими для їхньої доби. Друга пол. XIX — поч. XX ст. — це був період у науці, коли «всі європейські народи «націоналізували» латинську термінологію» [20, с. 26]. Вчені прагнули створити терміни, зрозумілі кожній, навіть малоосвіченій, людині без додаткового тлумачення. Таким чином, українська наукова термінологія загалом «переживала у цей період процеси, які у своєму розвитку наближалися до загальноєвропейського термінотворення» [20, с. 26]. Те саме можемо сказати, зокрема, і про граматичну термінологію.

Лексикографічна робота. Відомо, що Ф. Гартнер працював над німецько-українським і українсько-німецьким словниками, підготував майже весь матеріал, але ці праці, на жаль, не судилося видати через смерть ученого [1, с. 246; 10, с. 87].

Поширення науково обґрунтованої інформації про українську мову в європейському просторі. Поміж другим і третім виданням шкільної граматики 1913 року у Відні вийшла наступна спільна робота Ф. Гартнера та С. Смаль-Стоцького, присвячена пам'яті Ф. Міклошича, — «*Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal-Stockyj und Theodor Gartner*» («Грамматика рутенської (української) мови С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера»), яку автори вважали «працею цілого життя» [1, с. 245], а сучасні дослідники називають найважливішою науковою граматику української мови в Австрії [21, с. 28].

Праця водночас засвідчила і поступ, і переверот в лінгвістичній науці, оскільки українська мова на той час була ще мало знана у славистиці [1, с. 244].

Згадана грамматика С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера є відображенням наукової ерудиції її авторів. «Ми доклали усіх наших сил, щоб використати все, що в науці досі... розроблено», — писав згодом С. Смаль-Стоцький [1, с. 245]. У передмові дослідження подано перелік українських граматик, які для С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера «мали винятково наукове значення» [7, с. 23]; згадано тогочасних українських мовознавців (О. Потебню, П. Житецького, К. Михальчука, О. Огоновського, І. Верхратського, В. Науменка, І. Огієнка) та закордонних лінгвістів (Ф. Міклошича, А. Брюкнера, А. Соболевського, В. Ягича, О. Шахматова); у викладовій частині граматичної студії є покликання на А. Лескіна, Е. Бернекера, В. Богородицького, Е. Будде, А. Кримського, В. Вондрака, С. Кульбакіна, А. Мейє та ін. [7, с. 23–24].

У розділі «Місце руської мови серед слов'янських» автори висловили концептуальні думки про походження української мови, заперечивши її єдність із «давньоруською» [7, с. 23–24].

Завдяки цій праці «про українську мову заговорив увесь науковий світ» [1, с. 245]. Її рецензували О. Шахматов, В. Ягич, В. Вондрак, Т. Лер-Сплавінський, М. Вайнгарт, А. Мейє, Ю. Карський та ін. [1, с. 245; 17, с. 411]. Багато з них не погоджувалися з думкою авторів про витoki української мови, але це не применшило значення граматики. «Ми мали почуття... що ми довершили великого діла, що наша праця, як це і критики зазначають, має тривалу наукову вартість», — резюмував про спільну із Ф. Гартнером наукову розвідку С. Смаль-Стоцький [1, с. 245–246].

Отже, мовознавчі погляди Ф. Гартнер на українську мову великою мірою відображено у працях: «Про плян науки рускої мови в гімназіях» (1890), «Руска грамматика» («Грамматика української (руської) мови») (1893, 1907, 1914, 1928), «Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal-Stockuj und Theodor Gartner» (1913), написаних у співавторстві з С. Смаль-Стоцьким.

Дослідження дало змогу окреслити коло проблем, пов'язаних з українською мовою, над якими майже 40 років невтомно працював австрійський учений. Це правописне питання, створення шкільної та наукової граматики української мови, термінологічна та лексикографічна діяльність, інформування європейської наукової спільноти про походження та особливості української мови.

Література

1. Смаль-Стоцький С. Федір Гартнер / С. Смаль-Стоцький // ЗНТШ. — 1925. — Т. СXXXVI—СXXXVII : Праці фільольогічної секції / [за ред. К. Студинського]. — Львів : Друкарня НТШ. — С. 239–248.
2. Кочан І. Українські лінгводидакти крізь призму часу : словник-довідник / Ірина Кочан, Ніна Захлюпана. — Львів : ПАІС, 2009. — 168 с.
3. Дзендзелівський Й. О. Гартнер Теодор / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова : Енциклопедія / [за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненко]. — К. : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 275–278.
4. Огієнко І. Історія української граматичної термінології / Іван Огієнко // Записки укр. наук. тов. в Києві. — Кн. 1. — К., 1908. — С. 94–129.
5. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. — К. : Рад. школа, 1959. — 224 с.
6. Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.) / Галина Мацюк. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 373 с.
7. Бідер Г. Галицькі та буковинські граматики української мови (1850 – 1918) / Герман Бідер // Українська мова : [наук.-теорет. журнал]. — 2006. — № 2. — С. 15–29.
8. Матвіяс І. Особливості граматики С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера / Іван Матвіяс // Українська мова : [наук.-теорет. журнал]. — 2010. — № 3. — С. 3–10.
9. Кацімон О. А. Загальні уваги до граматики української мови С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893, 1907, 1914 рр.) [Електронний ресурс] / О. А. Кацімон // Наукові

- записки НУ «Острозька академія». Серія «Філологічна». — 2013. — Вип. 35. — С. 142—145. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpuoaf_2013_35_45.
10. Листування українських славістів з Францом Міклошичем / [відп. ред. Я. Д. Ісаєвич]. — К. : Наукова думка, 1993. — 399 с.
  11. Фаріон І. Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / І. Фаріон. — Львів : Свічадо, 2008. — 120 с.
  12. Сімович В. В. Літери і політика / В. В. Сімович // Сімович В. В. Праці : у двох томах ; [упоряд. Л. Ткач]. — Том 1. : Мовознавство. — Чернівці : Книги — XXI, 2005. — С. 216—223.
  13. Киселівський К. Українознавчі праці академіка Степана Смаль-Стоцького / К. Киселівський // Записки НТШ. На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького : зб. філолог. секції. — Т. 172. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1960. . — С. 28. — 66.
  14. Бузинська В. Професор С. Смаль-Стоцький і розвиток літературної мови у Галичині та Буковині / Валентина Бузинська, Галина Максимчук // Українська філологія : школи, статті, проблеми. — Львів : Світ, 1999. — Ч. 2. — С. 7—9.
  15. Смаль-Стоцький С. Руска грамматика / Степан Смаль-Стоцький, Федір Гартнер. — Львів, 1893. — 184 с.
  16. Сімович В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Гартнера «Руска грамматика» / Василь Сімович // Сімович В. Праці : у 2 т. До 125-річчя від дня народження / [упорядкув. і передм. Людмили Ткач] / Василь Сімович. — Чернівці : Книги — XXI, 2005. — Т. 1 : Мовознавство. — 2005. — С. 31—47.
  17. Сімович В. Наукова діяльність академіка Смаль-Стоцького / Василь Сімович // Сімович В. Праці : у двох томах ; [упоряд. Л. Ткач]. — Том 1. : Мовознавство. — Чернівці : Книги — XXI, 2005. — С. 407—417.
  18. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
  19. Смаль-Стоцький С. Про плян науки рускої мови в гімназіях / Степан Смаль-Стоцький, Федір Гартнер. — Чернівці, 1890. — 8 с.
  20. Жовтобрюх Н. В. Становлення української медичної термінології / Н. В. Жовтобрюх // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. — 2012. — Вип. 17. — С. 25—29.
  21. Бідер Г. Українська мова в Габсбурзькій монархії / Герман Бідер // Мовознавство. — 1997. — № 1. — С. 25—29.

Olha A. Dovbnia

*PhD, Doctoral Candidate, Docent,
The Institute of Ukrainian History,
The National Academy of Sciences of Ukraine*

**MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF REPRESSIONS
AGAINST ENGINEERING-TECHNICAL INTELLECTUALS OF THE
UKRAINIAN SSR AT THE END OF 1920-s – BEGINNING OF 1930-s**

Ольга Анатоліївна Довбня

*докторант, кандидат історичних наук, доцент,
Інститут історії України Національної академії наук України*

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО РЕПРЕСІЇ
ПРОТИ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УСРР
(КІНЕЦЬ 1920-х – ПОЧАТОК 1930-х РОКІВ)**

Відкриття доступу до архівних фондів колишнього КДБ та розробка нових концептуально-методологічних підходів дозволили українським історикам розпочати ґрунтовне дослідження проблеми політичних репресій, які тоталітарна радянська держава широко використовувала в управлінні. Як результат сформувався окремий напрямок в українській історіографії – репресологія. У зв'язку з цим постає необхідність дослідити наявні концепції, з'ясувати здобутки й перспективи для подальших розробок зазначеного напрямку, що не тільки сприятиме розвитку історичних знань, а й виявленню особливостей репресивної політики радянської держави на різних етапах її існування.

Метою запропонованого дослідження є аналіз сучасної вітчизняної історіографії з питання репресивної політики радянської влади щодо інженерно-технічної інтелігенції в УСРР (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.).

Щодо стану розробки зазначеної проблеми, то окремих досліджень не виявлено, є стаття та історіографічна частина дисертації дослідниці С. М. Сліпущенко, в яких аналізуються наукові публікації українських істориків із проблеми політичних репресій щодо інтелігенції в Радянській Україні у 1920 – 1930-х рр. [1]. При цьому вона робить висновок, що за роки незалежності України опубліковано значну кількість праць, присвячених проблемі, але лишаються недослідженими окремі питання, що

потребують подальшого розроблення, що й зумовлює наукову новизну обраної теми.

Щодо політики радянської влади відносно інтелігенції, то разом із міською й сільською буржуазією, поміщиками, та духовенством вона вважалася класовим ворогом, але економічна криза, спричинена невдалою політикою воєнного комунізму, потребувала залучення кваліфікованих кадрів, тому вирішено було її тимчасово використати, поки готувалася зміна. Зокрема, це торкалося й інженерно-технічної інтелігенції.

Переворот у стосунках радянської влади й дореволюційної інтелігенції відбувся у роки так званого «великого перелому», коли радянська держава пережила докорінні суспільно-політичні трансформації, пов'язані з форсованою індустріалізацією, суцільною примусовою колективізацією й згортанням залишків демократії у суспільно-політичному житті.

Розправа з науково-технічною інтелігенцією відбувалася під гаслом боротьби з так званою «економічною контрреволюцією», а її початком стала «Шахтинська справа». Безпосередньо дослідженням саме цієї справи займався Г. В. Касьянов [2]. Зокрема, спираючись на архівні матеріали, він дійшов висновку, що цей процес став першим, сфабрикованим органами ДПУ безпосередньо за дорученням Й. В. Сталіна з метою обґрунтування тези про загострення класової боротьби на шляху побудови соціалістичного суспільства. Окрім цього, на його думку, «Шахтинська справа» із самого початку не відповідала юридичним нормам, а стала своєрідним полігоном для відпрацювання організаційних і процесуальних моментів, а також ідеологічних та обвинувальних штампів для майбутніх показових процесів. У свою чергу для дореволюційної інтелігенції ця розправа означала, що радянська влада перейшла від її використання до підкорення із подальшою ліквідацією.

Щодо причин розправи над інженерно-технічною інтелігенцією, то, як зазначає Г. В. Касьянов, взимку, коли ситуація загострилася унаслідок хлібозаготівельної кризи 1927 – 1928 рр., судовий процес над «шкідниками» для Сталіна та його оточення став необхідним політичним заходом. Провину за усі економічні негаразди переклали на колишніх «спеців», які використовують нові методи та нові форми боротьби буржуазної контрреволюції проти соціалістичної індустріалізації.

У свою чергу дослідники С. Гнітько та С. П. Лясковська разом із «Шахтинською справою» дослідили й справу «Українського інженерного центру» – філіалу московської Промпартії [3].

Так, історик С. Гнітько причинами репресій проти дореволюційної інженерно-технічної інтелігенції вважає, по перше, негативне її ставлення до політики партії відносно методів і темпів індустріалізації, зокрема, піддавали нищівній критиці завищені показники, виконання яких на

застарілому обладнанні призводило до збільшення кількості аварій та нещасних випадків на виробництві. По-друге, згідно з повідомленнями ДПУ, деякі інженери мали власну думку щодо боротьби всередині партії. Таким чином, робить висновок історик, інтелігенція була найбільш свідомою частиною суспільства, на перевиховання якої був потрібен час, а його не було, тому вирішили залякати. Далі С. Гнітько зосередилася на особах засуджених у «Шахтинській справі», дійшовши висновку, що це були високоосвічені фахівці, які зробили великий внесок у відновлення Донбасу, за що ї посіли високі посади та отримали нагороди від радянського уряду. Але формування тоталітарної держави вимагало нової генерації людей, яка беззаперечно буде виконувати усі настанови. Усі, хто не відповідав цим вимогам, повинні були зникнути.

Щодо справи «Український інженерний центр», то її появу дослідниця пояснює тим, що після озвучування Сталіним тези про загострення класової боротьби необхідно було довести глобальний та всеохоплюючий характер «шкідництва». За справу взялися органи ДПУ. У результаті була штучно створена справа «Промпартії», а в Україні – справа «Український інженерний центр». Історик, спираючись на документи Галузевого державного архіву СБУ (далі – ГДА СБУ), доводить, що це була заздалегідь спланована акція, яка мала на меті компрометацію кращих кадрів із числа дореволюційної інженерно-технічної інтелігенції. Результатом цих двох процесів, на думку історика, стали: розгром інженерно-технічної інтелігенції, напруження у стосунках між робітниками й інженерно-технічною інтелігенцією, що й призвело до деморалізації, професійної пасивності, підлабузництва й кар'єризму.

У свою чергу С. П. Лясковська відзначила, що до початку судових процесів над технічною інтелігенцією справи по так званій «економічній контрреволюції» становили лише 1,8 %. Але у 1927 р. був ухвалений новий Кримінальний Кодекс, в якому з'явилися статті, що посилювали тиск держави на суспільство, а також йшла підготовка суспільної думки про активізацію внутрішніх ворогів, які ховалися під личиною лояльності до влади. Особливе місце щодо їх виявлення та знешкодження відводилося органам ДПУ. У результаті, на думку С. П. Лясковської, було підготовлено ґрунт для боротьби з «економічною контрреволюцією», а «Шахтинська справа» по суті стала каталізатором. Наслідком, як зазначає історик, стало збільшення кількості справ, порушених по «економічній контрреволюції», хоча на сьогодні доведено, що усі вони були фальсифіковані, найбільше, в чому можна було обвинуватити інженерно-технічну інтелігенцію, притягнену до суду, – у господарських або посадових злочинах. Проте, робить висновок С. П. Лясковська, партійно-державна політика тих часів вимагала іншого тлумачення недоліків в роботі важкої промисловості, а

відповідно змінилося й обвинувачення.

Дослідження В. М. Нікольського по суті є доповненням статті С. Гнітько «Український інженерний центр» – філіал «Промпартії» в Україні (1930 – 1931 рр.)» [4]. Спираючись на дві архівно-кримінальні справи, виявлені у фондах ГДА СБУ, історик доводить, що по справі «Промпартії» проходили й спеціалісти Донецького регіону – 65 інженерів і техніків, які працювали в Донбасі та «Донтопі» – організації-посередниці між «Донвугіллям» та його клієнтами з визначення якості вугілля.

Питання репресивної політики радянської держави щодо інженерно-технічної інтелігенції наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у загальному контексті теми взаємовідносин сталінського режиму й української інтелігенції розглянуті В. М. Даниленком та Г. В. Касьяновим [5]. Історики, зокрема, зупинилися на переслідуванні старих спеціалістів та проведенні показових процесів. При цьому вони дійшли висновку, що «Шахтинська справа» та справа «Промпартії» – близнюки, тому що багато з тих, хто притягався до відповідальності по першій й відносно кого обвинувальний вирок не був виконаний, потрапили під суд у знову. Щодо причин знищення інтелігенції, то вони впливають із самої суті ідеології та практики тоталітарного режиму, який сформувався за часів утвердження при владі Сталіна.

Досліджуючи механізм формування репресивної політики в радянському суспільстві 1920-х років та визначаючи особливості політичного терору в УСРР, не оминув окреслену нами проблему В. В. Ченцов [6]. Зокрема, ним було проаналізоване використання органів ДПУ у розв'язанні господарських проблем, а також обґрунтуванні переходу від обмеженої демократії до тоталітарної системи. При цьому В. В. Ченцов зробив висновок, що у 1924 – 1925 рр. відбулися перші спроби приборкання нелояльної до влади інженерно-технічної інтелігенції, розв'язавши кампанію «спецеїдства», а хлібозаготівельна криза, невдачі індустріалізації у 1927 – 1928 рр. докорінно змінили курс партії. З цього часу, як зазначає дослідник, каральні акції завершувалися не просто притягненням до кримінальної відповідальності, а показовими судовими процесами. Серед яких він дослідив наступні: «Шахтинська справа», Справа про економічну контрреволюцію в Південнорудному тресті, про шкідників у тресті «Південьсталь», про шкідництво у Головній Чорноморській конторі Радфлотторгу, про контрреволюційну організацію на Катерининській залізниці.

Щодо монографії О. М. Бута та П. В. Добрава «Економічна контрреволюція в Україні в 20 – 30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення» (Донецьк, 2002), то історики на великому документальному підґрунті відтворили повну картину політичних репресій

під час економічних перетворень, зокрема, детально зупинившись на фабрикації «Шахтинської справи», але основну увагу вони сконцентрували на причинах кадрових потрясінь середини 1930-х років [7].

У свою чергу історик Ю. І. Шаповал у загальних рисах окреслив причини переслідування дореволюційної інженерно-технічної інтелігенції та надав коротку інформацію щодо «Шахтинської справи» [8].

У регіональному розрізі політичні репресії проти інженерно-технічної інтелігенції наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. досліджені в дисертаціях М. М. Шитюка та С. М. Сліпущенко, у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією», науково-популярному нарисі С. В. Кульчицького, книзі «Донеччина і Луганщина у XVII — XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі» (К., 2015) та статті Л. І. Рожкової [9]. Цінність цієї групи праць полягає у тому, що на загальному тлі репресій проти інженерно-технічної інтелігенції наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. історики намагаються з'ясувати певні закономірності й виявити притаманні конкретним регіонам характерні риси, які визначали б загальні причини й наслідки репресій, їхню динаміку та спрямованість.

Зокрема, С. В. Кульчицький в індивідуальній та колективній праці зупинився на аналізі найбільш гучних судово-політичних процесів, зокрема, «Шахтинській справі», «Інженерний центр — Промпартія» та справі «Українського хімічного центру», а також згадав про шкідницькі організації, викриті на Єнакіївському заводі ім. Рикова об'єднання «Сталь» та на Донецькій залізниці. Не оминув дослідник причин розгортання репресій проти інженерно-технічної інтелігенції, а також ролі ДПУ у цих процесах.

Щодо дослідження Л. Д. Якубової та Я. Л. Примаченко, то історики акцентували увагу на тому, що образ ворога в особі інженерно-технічної інтелігенції виник ще за часів непу, коли «специ» отримували більше за робітників, що й спричиняло напругу у стосунках. Тому нацькувати робітників на так званих «економічних контрреволюціонерів» було нескладно. Далі автори розглядають порушені проти інженерно-технічної інтелігенції справи, акцентуючи увагу на їх фальсифікації та фабрикації показових судів. Щодо причин, то як і попередні дослідники, вони відзначають економічні труднощі та зміну політичного режиму. Щодо результатів проведених репресивних кампаній, то збільшився вплив органів ДПУ, які створили на виробництві розгалужену мережу сексотів.

Отже, проблема політичних репресій проти інженерно-технічної інтелігенції наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. перебуває у центрі уваги дослідників. Систематизація існуючого історичного доробку з означеної проблеми дозволяє зробити наступні висновки: причинами розгортання ре-

пресій стали економічні та політичні чинники, зокрема, хлібозаготівельна криза та гальмування темпів форсованої індустріалізації, а також перехід від обмеженої демократії до тоталітарного режиму. Інженерно-технічну інтелігенцію звинуватили в «економічній контрреволюції» та із метою залякування суспільства провели показові відкриті судові процеси. У результаті відбулася фактична розправа над найбільш кваліфікованими фахівцями. Ці справи стали прелюдією до більш масштабної чистки суспільства у добу «Великого терору».

Щодо практичних рекомендацій, то майбутнім дослідникам проблеми варто більш детально зупинитися на аналізі регіонального розрізу проблеми.

Література

1. Сліпущенко С. М. Сучасна вітчизняна історіографія про репресії проти інтелігенції в радянській Україні в 20-30-х роках ХХ століття / С. М. Сліпущенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. — 2012. — Вип. 3.33. — С. 302–307; Сліпущенко С. М. Тоталітарний режим та інтелігенція Півдня України в 20 – 30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. М. Сліпущенко; Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського. — Миколаїв, 2015. — 20 с.
2. Касьянов Г. В. «Шахтинська справа»: один з перших процесів, сфабрикованих органами ДПУ / Г. В. Касьянов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць / Редкол.: С. В. Кульчицький та ін.; Інститут історії України НАН України. — К., 1991. — Вип. 1. — С. 36–45.
3. Гнітько С. «Кадри вирішують все ...». До 70-річчя судових процесів над технічною інтелігенцією / С. Гнітько // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 80–95; Гнітько С. «Український інженерний центр» — філіал «Промпартії» в Україні (1930 – 1931 рр.) / С. Гнітько // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. — 1999. — № 1/2. — С. 142–155; Ляковська С. П. Судові процеси над технічною інтелігенцією в репресивно-каральній системі радянської держави (1920-ті – 1930 рр.) / С. П. Ляковська // <http://www.Info-library.com.ua/books-text/0432.html>
4. Нікольський В. Основна диверсійна та наймогутніша організація, створених «Промпартією» / В. Нікольський // Правда через роки: статті, спогади, документи. — Донецьк, 1995. — Вип. 1. — С. 40–46.
5. Даниленко В. М., Касьянов Г. В. Сталінізм та українська інтелігенція (20 – 30-ті роки) / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов. — К.: Наук. думка, 1991. — 96 с.
6. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. — Тернопіль: Збруч, 2000. — 481 с.
7. Бут О. М., Добров П. В. Економічна контрреволюція в Україні в 20 – 30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення / О. М. Бут, П. В. Добров. — Донецьк: УкрНТЕК, 2002. — 314 с.
8. Шаповал Ю. Атака проти старих фахівців, інтелігенції, військових / Ю. Шаповал // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст.: Іст. нариси / В. А. Смолій (відп.

- ред.) та ін.; НАН України. Ін-т історії України. — К.: Наук. думка, 2002. — С. 400—412.
9. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення півдня України в 20 — 50-ті роки ХХ століття / М. М. Шитюк; Ін-т історії України НАН України. — К.: Тетра, 2000. — 534 с.; Пошуки саботажників в ... інженерному середовищі // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Луганська область: У 3 кн. / Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.); редколегія тому (голова В. В. Просін, заступники голови В. М. Голенко, В. В. Михайличенко та ін.). — Кн. 1. — Луганськ: [б. в.] 2004. — С. 73—77; Масові репресії на Миколаївщині у 20 — 30-ті роки ХХ ст. // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. — Книга 1. — К. — Миколаїв: Світогляд, 2005. — С. 38—43; Рожкова Л. І. Розгортання репресій проти інженерно-технічної інтелігенції на початку 1930-х рр.: справа «Промпартії» та її осередок у Сумах / Л. І. Рожкова // Сумська старовина. — 2013. — № 15. — С. 94—100; Сліпущенко С. Репресії проти інженерно-технічної інтелігенції Півдня України у період становлення тоталітарної системи (перша половина 1920-х років) / С. Сліпущенко // Мандрівець. — 2014. — № 5. — С. 24—28; Сліпущенко С. М. Каральні заходи радянської влади проти інженерно-технічних працівників Півдня України в 1930-х роках / С. М. Сліпущенко Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. — 2014. — Вип. 3.37. — С. 60—63; Сліпущенко С. М. Політика більшовицької влади щодо інженерно-технічних працівників Півдня України в другій половині 1920-х років / С. М. Сліпущенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. — 2014. — Вип. 3.38. — С. 64—68; Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII — XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / С. Кульчицький, Л. Якубова. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. — 813 с.; Кульчицький С. В. Радянська індустріалізація на Донбасі: 1926—1938. Науково-популярний нарис; Ін-т іст. України НАН України / С. В. Кульчицький. — К.: Інститут історії України, 2015. — 120 с.; Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. / Л. Якубова, Я. Примаченко. — Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. — 544 с.; Голгофа Дніпровського металургійного заводу / Уклад.: О. Ю. Слоневський, Р. К. Терещенко // Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена: зб. статей та документів. — Дніпропетровськ: Монолит, 2015. — 216 с.

Tetyana M. Lyashenko
Doctor of Political Science, Leading Research Fellow
Department of Theoretical and Applied Problems of Political Science
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
National Academy of Science of Ukraine

**FEATURES OF DEMOCRATIC TRANSITION IN UKRAINE
(ANALYZING UKRAINIAN SCHOLARS' STUDIES)**

Тетяна Михайлівна Ляшенко
доктор політичних наук, провідний науковий співробітник
відділу теоретичних та прикладних проблем політології
Інституту політичних та етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ
(АНАЛІЗ ПРАЦЬ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ)**

Україна перебуває на шляху побудови демократичного суспільства, що означає не лише вдосконалення та приведення до європейських норм політичної системи, але й переосмислення попереднього політичного та соціально-економічного розвитку. У цьому зв'язку перед вітчизняною політичною наукою постає завдання всебічного аналізу та адекватної оцінки всіх процесів українського транзиту.

В статті розглядаються праці українських вчених, в яких висвітлюється реальна картина змін суспільного життя в сучасній Україні аналізується сутність держави перехідного типу, взаємодія об'єктивних і суб'єктивних чинників цього процесу.

Для більшості перехідних політичних систем досягнення стабільного стану є актуальним завданням політичної практики. Тобто, вирішення завдань стабілізації політичних систем вимагає уточнення чинників, що сприяють досягненню стабільності, або, навпаки, не дозволяють досягти її.

В контексті транзиту кризові процеси можуть бути пов'язані не тільки безпосередньо з політичною системою. Вони можуть переходити у її рамки з інших підсистем суспільства, зокрема з ідеологічної сфери, а також з економічної.

Наприклад, М. Михальченко у своїх роботах розглянув внутрішні і зовнішні механізми суспільних змін в Україні під різними кутами зору. Зокре-

ма, розглядаючи трансформаційні та модернізаційні процеси в Україні, дослідник зауважив, якщо політичні реформи не будуть супроводжуватися синхронними змінами в економіці, науці, освіті, духовній сфері, то новостворюваний соціальний організм може набути диспропорційних форм [1, с. 8].

Для пострадянських держав саме економічний вплив є одним з найсуттєвіших у створенні кризових ситуацій. Взаємозв'язок політики й економіки не викликає сумніву. В умовах транзитивного суспільства вплив економічного чинника на розвиток політичних інститутів і процесів є одним з першочергових.

В той, чи інший спосіб проблема зв'язку політики й економіки поставала у працях таких вітчизняних авторів, як І. Бідзюра, В. Білоус, В. Горбатенко, К. Двойних, В. Демент'єв, О. Долженков, О. Куценко, М. Михальченко, Ю. Пахомов, В. Полохало, В. Попович, О. Романюк, О. Сич, В. Сіденко, І. Стулова, А. Філіпенко та ін. В межах тематики зв'язку політики й економіки в постсоціалістичних трансформаціях було захищено декілька кандидатських дисертацій: Хоанг Хай Банг “Взаємодія політики й економіки в умовах прискореної трансформації суспільств. (Порівняльний аналіз досвіду України і В'єтнаму)” [2]; Барановського Ф.В. “Економічна політика держави: політологічний аспект” [3]; Стулової І.М. “Політичні інститути й економіка: взаємодія та взаємозалежність” [4].

На думку Т. Сириці, автора дисертації «Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій», вітчизняні політологи, на відміну від західних вчених, недостатньо уваги приділяють так званим політекономічним проблемам постсоціалістичних трансформацій. Лише окремі автори запропонували впроваджувати економічний підхід у вивченні політичних процесів.

В роботі Т. Сирицею було здійснене порівняльне дослідження як структурних, так і процедурних чинників постсоціалістичних змін різних країн, на основі чого були виявлені ключові перешкоди на шляху оптимізації політико-економічної системи в Україні. Серед них: 1) несприятливі структурні умови (економічні та політичні), що вплинули на характер процедурних чинників; 2) специфічні умови накопичення капіталу; 3) зрощення бізнесу та політики як сфер діяльності, що зумовлює неконкурентність як політики, так і економіки; 4) відсутність політичного консенсусу, перш за все, між політичними та економічними елітами; 5) відсутність достатніх гарантій забезпечення прав власності; 6) незавершеність процесу розподілу й перерозподілу власності [5].

В дисертації О. Черепченка “Соціально-економічний вимір трансформації політичної системи України” розглянуто трансформацію політичної системи в якості об'єктивного процесу рефлексії політичного світу на зміни

в соціальній та економічній сферах життя суспільства. Запропоновано теоретичну модель, згідно якої конфлікт між великими соціальними групами за дефіцитні ресурси призводить до об'єднання еліт державних інститутів та еліт провідних великих соціальних груп. Констатовано, що обмежується така система внутрішньою та зовнішньою конкуренцією. Це призводить до активізації конфліктів, система зазнає обмеження та раціоналізації через формалізацію основних політичних інститутів [6].

Численні невдачі й проблеми на шляху реформування українського суспільства гостро ставлять питання про необхідність дослідження глибинних причин цих транзитологічних негараздів.

Дослідження М. Михальченка значною мірою присвячені політичній культурі, оскільки стан політичної культури суттєво впливає на функціонування всієї політичної системи країни і багато в чому визначає перспективи подальшого суспільного розвитку. Формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника — розташування України між Заходом і Сходом. Особливістю України є те, що вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, у центрі боротьби, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Тому для України є характерним стан постійного маневрування. Це істотно вплинуло на формування національного менталітету і наявності у його структурі маргінального складника, що в свою чергу спричинилося до формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до довкілля. У політичній сфері ці типи менталітету виявляються, з одного боку, у бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з іншого — в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави.

Як зазначає М. Михальченко, “ситуацію погіршує те, що в Україні діють дві ідеологічні парадигми, які впливають на політичне життя — постімперська (проросійська) і самостійницька (проукраїнська). І головна біда, що частина громадян України, незважаючи на відверто цинічну антиукраїнську політику керівництва Росії, усе ще вірить, що якісь «союзи» змінять ситуацію і Росія побачить в Україні рівного партнера. Ситуація визначається тим, що Росія (керівництво і населення) вважає незалежність України історичним парадоксом, їх влаштує тільки повернення України в імперію [7].

Розглядає гальмування політичних реформ саме з ракурсу політичної культури українського суспільства С. Корж. Авторка зауважила, що, як складова частина політичної культури колишнього Радянського Союзу, перейнявши якості останньої, сучасна політична культура є глибоко фрагментарною (східні та західні українці, католики і православні, багаточисельність політичних партій). Її фрагментарність визначається відсутністю сус-

пільного консенсусу щодо базових цінностей та ідеалів, розколом суспільства на ворогуючі групи. Ціннісні відмінності суттєво проявляються і в уподобаннях громадян щодо зовнішньополітичного курсу України. Головні суперечки точаться стосовно так званого проєвропейського і проросійського векторів, статусу російської мови» [8, с. 9].

Зокрема, С. Корж зробила висновок про те, що потужним індикатором ціннісної розколотості Українського суспільства є мовно-культурне протистояння двох частин українського суспільства. На нашу думку таке твердження не витримало перевірку часом. Сепаратистські настрої частини населення України навряд чи можна пояснити мовними розбіжностями.

Кандидатська дисертація В. Ясинської "Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму" присвячено дослідженню трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму. Встановлено зв'язок між політичною культурою та політичним режимом, з'ясовано місце політичної культури в структурі режиму. На основі порівняльного аналізу процесів трансформації тоталітарних і авторитарних режимів у демократичні визначено основні напрями, етапи та особливості демократичної трансформації політичної культури. Доведено відмінність соціальних суб'єктів, що виступають рушійними силами на цих етапах. Розкрито позитивний вплив розвиненого громадянського суспільства на становлення демократичної політичної культури. Досліджено особливості формування політичної культури демократичного типу в умовах переходу до демократії в Україні [9].

Встановлено особливості політичної культури України в умовах переходу до демократичного політичного режиму. Сучасне українське суспільство поляризоване і сегментоване, його політична культура має виразні ознаки фрагментарності. Поляризація суспільства по лініях „багаті - бідні”, „ліві - праві”, „схід - захід”, „православні - греко-католики” тощо заважає виробленню консенсусу щодо базових цінностей й ідеалів суспільного розвитку. І все ж за роки трансформації значна частина українського суспільства сприйняла основні демократичні ідеали. За роки незалежності зазнали значного оновлення усі структурні елементи — цінності, навички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Суспільство поступово звикає до політичного плюралізму, до значної диференціації підходів, відкритого висловлювання думок [9].

Так, Ю. Руденко у дисертації “Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз)”, проаналізувавши основні риси трансформації українського суспільства, серед яких: перехід до нової системи базових цінностей, способів легітимації соціально-політичного порядку, який відбувається в умовах невизначеності політичних, соціальних, економічних орієнтирів; складне гео-

політичне, конфесійне, соціокультурне становище України. Звідси, на думку автора, настрої песимізму, розпачу та невпевненості у майбутньому, що панують в українському суспільстві [10].

В дисертації В. Дем'яненко «Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації» проаналізовано стан, характерні особливості, тенденції розвитку політичної свідомості українського суспільства за умов суверенного, посттоталітарного державотворення. Досліджено вплив ментальності, історичної традиції, тоталітарного минулого на якісні характеристики політичної свідомості сучасного українського суспільства. Доведено, що запровадження в Україні демократичних інститутів і демократичних процедур створило умови для пробудження активної політичної свідомості, виховання духовно вільного, суверенного та свідомого у взаєминах з державою незалежного громадянина - основи громадянського суспільства, яке є гарантом демократичної держави, оберігає її від установа авторитаризму чи тоталітаризму [11].

Інші аспекти перехідних суспільств досліджуються в багатьох роботах українських науковців. Так, О. Волков на підставі вивчення вітчизняних і зарубіжних теоретичних праць висвітлює поняття політичної ідеології, досліджує її роль у різних суспільствах, особливо в суспільствах перехідного типу, де ідеологія відіграє найбільш вагомий роль. На прикладі України О. Волков проілюстрував взаємозв'язок ідеології та виборчих технологій. Визначив головне політичне протиріччя перехідного суспільства, яке полягає в необхідності створення загальнонаціональної консолідувальної ідеології за несприятливих для цього умов наявності низького рівня довіри громадян до носіїв ідеології - політичних партій [12].

Політичній участі присвячена монографічне дослідження Н. Ротар «Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду». В роботі проаналізовано логіку електоральних циклів в Україні у контексті формування трьох основних моделей участі громадян у політичних процесах - електоральної, дискурсивної і протестної. Акцентовано увагу на зміні парадигми політичного, соціального та економічного розвитку українського суспільства початку 1990-х рр., що відкрила перед громадянами України можливість автономної участі у процесах політичного управління, які, згідно з логікою демократичного правління, набули циклічного характеру. Висвітлено специфіку формування, функціонування та перспективи еволюції політичної участі громадян України в контексті англо-американської традиції вивчення електорального циклу як процесу від виборів до виборів [13].

В дисертації В. Бортнікова «Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту» проведений комплексний політологічний аналіз вітчизняного досвіду політичної участі громадян в умовах демократи-

чного транзиту. Уперше в українській політичній науці автор з'ясував сукупність структурно-функціональних та соціокультурних чинників, що визначають динаміку та форми демократичної політичної участі в Україні періоду посткомуністичної трансформації.

Зокрема, В. Бортніков спробував розібратися в роботі з питанням “розколу” українського суспільства. Автор на базі аналізу емпіричних даних (робота написана у 2008 р.) заперечив саме існування розколу в українському суспільстві: “Аналіз ідентифікаційних відмінностей громадян України дає можливість констатувати, що факти різного ставлення до певних цінностей між жителями окремих регіонів ще не є свідченням існування розколу між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад мову або вектор зовнішньоекономічного розвитку) “перекриваються” паритетністю (тотожністю) поглядів на іншу (економічні питання, уособлення себе з певною ідеологією або партією, українською культурною традицією тощо)” [14]. Скоріш за все цей висновок автора не пройшов випробовування часом, хоча і базувався на соціологічних дослідженнях.

Актуальній і гострій проблемі сучасного політичного розвитку України – корупції – присвячено дисертацію А. Сафоненко “Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства”. В контексті теорії політології проаналізовано корупцію як соціально-політичне явище, з'ясовано його передумови, форми та різновиди. Визначено суть політичної корупції, досліджено процес становлення, функціонування й розвитку вітчизняних та світових антикорупційних ініціатив, розглянуто політико-правові аспекти, стандарти, принципи та механізми протидії корупції [15].

Аналіз досліджень українських вчених з питань суспільно-політичного транзиту, насамперед, демонструє велику кількість робіт з цього питання. Проте переважна більшість праць стосується перебігу транзитивних процесів на посткомуністичному та пострадянському просторі. Комплексних досліджень з теоретичних проблем політичної транзитології залишається вкрай мало. Недостатність теорії, яка б розроблялась саме українськими дослідниками накладається на їхні твердження про невідповідність загальносвітової транзитологічної теорії щодо застосування її саме на пострадянському просторі.

Література

1. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. — К. : Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.
2. Хоанг Хай Банг. Взаимодействие политики и экономики в условиях ускоренной трансформации обществ (сравнительный анализ опыта Украины и Вьетнама)

- [Текст] : дис. канд. филос. наук: 09.00.03 / Киевський ун-т ім. Т.Г.Шевченко. — К., 1999. — 178 л.
3. Барановського Ф.В Економічна політика держави: політологічний аспект [Текст] : дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Барановський Фелікс Володимирович ; Східно-український держ. ун-т. — Луганськ, 1999. — 182 арк.
  4. Стулова И.М. Политические институты и экономика: взаимодействие и взаимозависимость [Текст] : дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / Стулова Инна Михайловна ; Одесский национальный ун-т им. И.И.Мечникова. — О., 2002. — 185 л.
  5. Сириця Т. Ф. Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій [Текст] : дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Сириця Тарас Федорович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — 208 арк.
  6. Черепченко О. О. Соціально-економічний вимір трансформації політичної системи України [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Черепченко Олександр Олександрович; Маріуп. держ. ун-т. — Маріуполь, 2012. — 16 с.
  7. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. — 336 с.
  8. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства [Текст]: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Корж Світлана Анатоліївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2009. — 211 арк.
  9. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Ясинська Вікторія Сергіївна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 186 арк.
  10. Руденко Ю. Ю. Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз) [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Руденко Юлія Юріївна; АПН України, Ін-т вищ. освіти. — К., 2003. — 181 арк.
  11. Дем'яненко В. М. Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації [Текст]: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дем'яненко Віра Миколаївна; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2003. — 17 с.
  12. Волков О.М. Роль та місце політичних ідеологій в суспільствах перехідного типу. Політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. М Волков; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 19 с.
  13. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду [Текст] / Н. Ю. Ротар; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці : Рута, 2007. — 472 с.
  14. Бортніков В. І. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту [Текст] : дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / Бортніков Валерій Іванович ; Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2008. — 451 арк.
  15. Сафоненко А. О. Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Сафоненко Андрій Олександрович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 16 с.

Liudmyla I. Malynivska
PhD, Associate Professor,
Zhytomyr Ivan Franko State University

Yuliia G. Davydenko
Teacher of the highest qualification category,
Teacher – methodologist,
Zhytomyr City High School № 3

THE FORMATION OF THE CONCEPT "HUMAN SECURITY" IN THE CONTEXT OF MODERNITY

In today's dynamic world people are realizing their interests and capacities, are often exposed to risks, threats and hazards of natural, technogenic and social character. A lot of their produces and provokes herself. Therefore, the ability to see all aspects of the environment, to prevent the aggressive action of external factors, the destructive consequences of their behavior in environmental systems and social environments is essential to the well — being and health of society.

Problems of human security are among the actual in modern society are closely linked to the rapid development of scientific and technical progress, deterioration of the ecological status of individual regions and the planet as a whole. The beginning of the third Millennium poses new requirements to ensure human security in modern conditions. Currently, the mechanisms of interaction man-nature, man, technology, the human individual and human society are increasingly violated, leading to the emergence of many new threats to normal human life.

The object of research is the system "man — machine (process) and "man — society — nature", and subject to the laws of the origin and safety of their operation.

Society suffers significant losses in human lives, damage from accidents, catastrophes and natural disasters. Rapid technological progress has contributed not only to increase production and intellectual potential of the society, but also greatly increased the possibility of crashes of large technical systems. However, economic, spiritual, religious, ethnic and other disputes in this period a large number of wars and armed conflicts, despite the fact that the international situation stabiliziruemost, the military threat to most of the world remains relevant, and the number of armed conflicts is increasing.

The increase in the number and scale of emergency situations of technical and natural disasters cause significant material and human losses, make an extremely important issue of security in the natural-technogenic and socio-political spheres.

The reality of modern life, numerous testimonies of the relationship between man and nature need to be analyzed not only from the standpoint of eccentric sage worldview, which includes the extraordinary aspect of the interaction of subjective and objective factors of social development, but also in the integration perspective of such branches of science as education, psychology, anthropology, sociology, philosophy, life safety and civil protection.

Analysis of literature shows considerable interest in fundamental studies of the synthesis of environmental knowledge. In particular, a considerable number of works devoted to problems of definition and justification of the status of environmental research, their subject fields, among them competence, as well as the analysis of peculiarities of the structural organization of studies, their methodological and conceptual-categorical apparatus. It is the writings of such well-known Ukrainian and foreign researchers as A. Gilyarov, N. Holubec, F. Canuck, D. Mykytenko, N. Moiseev, N. Reimers, I. Frolov and others.

Security becomes one of the main problems of any state. Under these conditions, the increasingly important and urgent need in the formation of knowledge in life safety and civil protection, as a condition for ensuring stable and secure life.

Problems of civil security and life safety reflected in the writings (V. Gigure, V. Galecki, I. Piskun, Y. Kot, M. Nazarchuk, J. Budny, I. Naumenko, V. Kuznetsov and others).

The relationship between man and nature for centuries was not easy, but much aggravation they have acquired at the end of the twentieth century, when the economic activities of mankind to the scale and intensity compared with the natural geological processes and actually put human civilization on the brink of disaster. The ecosystems of the Earth felt the power of the destructive impact of anthropogenic waves. Anthropogeny with the rate is not changed, but destroyed everything in its path. Man, as a powerful destructive force, penetrated everywhere, exercised their influence negativity on all vital areas of the planet.

Uneven standard of living leads to socio-political conflicts, the transformation of States and regions in a colonial relationship. Extremely acute ecological crisis emerged in Ukraine. Neita monopolitic economy holds only on the predatory use of human and natural resources and the relentless pollution of the environment. Consequently the nature of Ukraine, heavily

damaged, natural resources are largely exhausted, and millions of its citizens sick bezviconi disease of mankind. Ukraine's economy has been formed for decades without taking into account the objective needs and interests of the people, without a proper assessment of opportunities of individual regions. Today's structure of economy of Ukraine does not provide normal conditions of life, it is one of the most "dirty" economies, oversaturated production with obsolete technologies.

It is very acute problem of drinking water. Ukraine is one of the least vodozabezpechenist regions of Europe. At the same time, excessive and irrational chemicalization of agriculture has led to the fact, every year contaminated water is discharged into water bodies. An important criterion of life is the forest cover in Ukraine (accounting for only 14.3% of its territory (29% in the world)). In particular, one citizen has only 0.2 hectares of forest (world's 1.4 hectares) is the lowest in Europe [1, c.40].

In Ukraine enhanced radiation, chemical, thermal, electromagnetic and other types of pollution that have a significant impact on human activity.

Economical use of natural resources and environmental security relate to each other. We need for the implementation of the principles of shock therapy in natural-scientific and humanitarian knowledge, because man and nature it is advisable to consider in the unity of integrity of the system "society-nature".

Sharply contradictory relations between production and the environment is deterministic because the action of "alien" laws is not confined to production – it continues ruinous the earth's natural environment [5]. The safety of human life covers the life and activities of man in interaction with the environment (natural and artificial) environment. In particular, it is a complex concept, as it concerns the entity the safety of human life and the scope of its activities.

The analysis of existing definitions of the notion of security enables us to conclude that security – the set of conditions, environmental parameters, norms of consumption, for which there is no danger to human life. In particular, the activity is determined by the factors and the parameters of the environment (sun, air, water, soil) and artificial environment (buildings, constructions, transport, utilities). That is, the activity – regulated environment, which ensures the safe interaction of man with nature. To components gittel is the complex of legal norms and instruments for the protection (and the surrounding artificial environment, existence, protection of law and order, socio-economic protection).

Based on the above it can be noted that the activity is a complex system, which can provide a certain conditions of people's activities and support in the environment and artificial environment.

Thus, human security in modern conditions is the balanced state of a person, society and state, which allows you to expand the field of psychological self-defense identity, to develop the ability to take care of themselves. The guarantor of the security of the individual is the active participation of every citizen to care about the environment and about himself, society and the mankind on the path to sustainable development in the socio-cultural life. The pillars of safety of life and human activities is freedom and protection.

References

1. Mytsenko I. M. The life of man in the environment: – Kirovograd, 1998, – 292 p.
2. Deputy A. P., Blacksmith. In. Man I. S. Civil defense. The textbook / Under the editorship of Colonel V. S. Franchuk. – Lviv: Afisha, 2000. – 336 p.
3. Rydecki V. C. Fundamentals of labor protection. Tutorial. – Ed. –3-e. – Lviv: UAD, 2006. – 336 p.
4. Yablokov A. Wake-up from hibernation environmental // Homeland. – 1990. – № 4. – P. 21–35
5. Environmental assessment and environmental assessment /U. N. Vinichenko, S. D. Dayman, Ya. P. Molchanova, N. In. Khotuleva, M. A. Cherp. – 3rd ed. – Moscow:AST, 2001. – 378 p.
6. The textbook “Safety of life“ (Gelb Ye.P. Zaveruha., Bazarny V. V.), K., 2010. – 306 p.
7. Safety. Textbook for universities / S. V. Belov, A. V. Ilnitskaya, A. F. Koziakov, etc.; For zag. Ed. S. V. Belov. 2-e Izd., Rev. and additional. – M: Visch. wk., 2005. – 448 p.

*Mariana V. Metelska
a second year Master's student,
Faculty of Philology and Journalism
Lesya Ukrainka Eastern European National University*

CORRELATION BETWEEN THEORY AND PRACTICE IN JOURNALISTIC INVESTIGATION UNDERCOVER

*Мар'яна Володимирівна Метельська
студентка 2-го курсу освітнього ступеня «магістр»
факультету філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ В ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ПІД ПРИКРИТТЯМ

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Журналістські розслідування для України у світлі останніх подій у державі стають дедалі актуальнішими. Цей жанр журналістики, як лакмусовий папірець на те, наскільки суспільство корумповане та злочинне. В Україні безмежна кількість тем для журналістських розслідувань.

Актуальність наукової статті полягає у тому, що журналістське розслідування під прикриттям є тим видом розслідувань, що допомагає зібрати набагато більше інформації, ніж у інших жанрах. Журналіст має змогу діставати інформацію «із перших вуст», спостерігаючи та спілкуючись із героями свого розслідування. Звісно, таке розслідування є досить небезпечним як у плані загрози для життя та здоров'я журналіста, так і в юридичному плані.

Питання журналістського розслідування вивчало чимало дослідників, однак над темою про журналістське розслідування під прикриттям працювали такі автори як А. А. Тертичний [1], М. Н. Сівашева, В. В. Гончаров, Н. Ю. Домальська, І. А. Кочкарова, І. А. Шестаков [2], М. Л. Хантер [3], О. С. Хоменок, К. Б. Іванова [4] тощо.

Мета статті — дослідити методологію та практику журналістського розслідування під прикриттям.

Термін «журналістське розслідування» може бути, як жанром журналістики, так і методом збору інформації. Єдиного точно визначення «журналістського розслідування» у журналістиці немає.

Одним із найвдаліших, на нашу думку, визначень журналістського розслідування вважається визначення американського журналіста, заступника головного редактора-розпорядника газети «Ньюсдей» Роберта Гріна: «Це журналістський матеріал, побудований на власній роботі та ініціативі, на важливу тему, яку окремі особи та організації воліли б залишити у таємниці. Три головних елементи розслідування: журналіст проводить розслідування, якого ще ніхто не проводив; тема матеріалу досить важлива для читача чи глядача; інші намагаються приховати порушені у розслідуванні факти від громадськості» [4, с. 8].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. Насамперед, зауважимо, що методи загалом інвестигативної журналістики є своєрідними. Методика проведення журналістського розслідування майже ідентична із методикою проведення розслідування під прикриттям.

Зокрема, А. А. Тертичний зауважує, що методи пошуку інформації споріднюють журналіста-розслідувача одночасно із слідчим і з ученим-дослідником, що у першу чергу проявляється у встановленні, скрупульозному вивченні логічних зв'язків подій, в осмисленні і аналітичній обробці кожної деталі, навіть до дрібниці [1, с. 106].

Тертичний умовно розділяє ці методи на дві основні групи — збір інформації та її осмислення. Однак такий поділ може бути лише у теоретичному відношенні, а у реальному розслідуванні такого поділу бути не може, оскільки журналіст, як правило, взагалі не задумується над послідовністю застосування тих чи інших методів [1, с. 107].

Отож, Тертичний виділяє такі основні методи:

Збір інформації — спостереження (пряме і опосередковане; короткотривале і довготривале; відкрите і приховане; включене і невключене), інтерв'ю і бесіда, опрацювання документів, експеримент та кримінально-слідчі методи тощо [1].

Зауважимо, що метод прямого, прихованого та включеного спостереження — це якраз основа журналістського розслідування під прикриттям. Метод експерименту — це може бути теж розслідування під прикриттям або ж як один із його етапів. Відомий ще такий метод, як «журналіст одягає маску». Це теж саме приховане включене спостереження. Журналісту доводиться, мов маску, «одягати» на себе певну роль — іншу професію, наприклад.

Тертичний виділяє такі етапи журналістського розслідування:

1. загальна організація розслідування (план);
2. пізнавальні етапи;

- отримання попередньої інформації;
- конкретизація предмета, мети і методів журналістського розслідування;
- формулювання журналістської гіпотези;
- перевірка розслідувальної гіпотези;
- 3. виклад зібраної інформації [1].

Автори ж практичних посібників подають ширшу схему журналістського розслідування, зокрема, О. С. Хоменок, О. О. Бурмагін, К. Б. Іванова, Є. М. Рибка, С. А. Томіленко пропонують таку схему:

1. вибір теми розслідування;
2. формулювання гіпотези;
3. попередня оцінка перспективності теми;
4. розробка плану проведення розслідування;
5. реалізація плану розслідування:
  4. пошук документів;
  5. напрацювання власних контактів;
  6. особисті спостереження;
  6. систематизація отриманої інформації;
  7. генеральне інтерв'ю;
  8. написання тексту;
  9. верстка / монтаж;
  10. допублікаційна юридична експертиза;
  11. публікація;
  12. архівування [4].

Досить подібна схема описана і у авторів посібника «Журналістське розслідування: від замислу до втілення» [3].

Наголосимо, що планування та підготовка до журналістського розслідування під прикриттям відбувається фактично за схемами, описаними вище. Однак, якщо звичайне розслідування в основі може містити у собі роботу із документами, інтерв'ю, бесіду тощо, то у цьому виді розслідування варто підготуватися більш детальноше.

Аналізуючи власне проведене розслідування під прикриттям, здійснене 21 жовтня 2015 року під назвою «Журналістка викрила інтернет-бордель у луцькому будинку экс-міліціонера: розслідування», можемо зауважити, що особливу увагу потрібно приділити психологічній, юридичній, етичній, технічній та навіть фізичній підготовці. Варто також подбати про особисту безпеку [5].

Оскільки розслідування під прикриттям передбачає те, що журналіст гратиме певну роль, одягатиме так звану маску, то потрібно спланувати докладно свою поведінку і навіть, до прикладу, вивчити особливості певної

професії. Також важливо опанувати вміння контролювати свої емоції, страхи та навчитися досконало перевтілюватися у будь-які ролі.

Також є потреба у вивченні законодавства, що стосуватиметься теми, над якою розслідувач працюватиме під прикриттям. Розслідування під прикриттям передбачає те, що журналіст не зможе відкрито здійснювати аудіо- та відео-фіксацію. Із юридичної точки зору, це може бути порушенням. Однак, якщо інформація, яка отримується за допомогою прихованого аудіо- чи відеозапису, становить значний суспільний інтерес (зловживання владою та повноваженням, корупція, порушення прав людини тощо), тоді такі дії журналіста є допустимими. Також важливо знати свої права, як журналіста та громадянина.

Під час проведення журналістського розслідування під прикриттям журналісту може стати відома інформація, яка стосується приватного життя особи, тому важливо вивчити етичні аспекти, аби вміти відрізнити ту інформацію, яка є важливою від інформації особистої. Зокрема, проводячи розслідування під прикриттям у борделі, журналістка виявила там свою знайому, яка готувалась у той час до весілля. Вживу поспілкуватися із нею не вдалось, тому було здійснене листування у соціальній мережі «Вконтакте». Інформація, отримана від неї була важлива, і журналістка подала це листування у публікацію. Однак, із етичної сторони, журналіст не має права розголошувати особисті дані, тому у діалогах із цією особою були витерті її ім'я прізвище та фото.

Технічна підготовка стосується того, що потрібно мати із собою як два диктофони (на той випадок, якщо відмовить один із них), мобільний телефон із хорошою камерою, у разі такої можливості приховану відео-камеру, наприклад «GoPro», яка не є забороненою українським законодавством. Відомі випадки, коли журналісти монтують такі камери у сумку, наприклад. Всі пристрої мають бути повністю зарядженні, із собою потрібно мати запасні батарейки тощо. На телефоні повинні бути кошти, у тому разі, якщо буде потрібно терміново зателефонувати, наприклад, у поліцію, а також доступ до Інтернету.

Фізична підготовка знадобиться, якщо на журналіста нападуть, доведеться втікати тощо.

Після збору інформації за допомогою спостереження, вивчення документів та проведення інтерв'ю, розслідування під прикриттям потребує обов'язкової доюридичної експертизи.

Після публікації журналістського розслідування можна очікувати позову в суд від героїв своєї публікації, отож, вся інформація, зібрана під час проведення розслідування повинна бути заархівована та збережена на надійних носіях інформації, наприклад на Google-диску.

Особиста безпека передбачає декілька простих правил. Зокрема, не тримати ексклюзивну інформацію у секреті, а поділитися нею із надійними людьми, тримати матеріали у надійному місці, не конфліктувати із героями своїх розслідувань, не розкривати свої джерела, бо їм може теж загрожувати небезпека, не потрібно всліпу довіряти будь-якому джерелу, навіть, якщо воно перевірене, не зустрічатися із незнайомими людьми у темну пору доби, не компрометувати себе нічим в особистому житті, не брати гроші за інформацію чи від героїв своєї публікації. Зауважимо, журналістці, яка провела розслідування в інтернет-борделі пропонували гроші за те, щоб та не публікувала цей матеріал, не панікувати, якщо погрожують, а навпаки використати це у своєму наступному матеріалі тощо.

Висновки. Розвиток інvestigативної журналістики свідчить про високий рівень журналістики загалом та є однією із передумов розвитку демократичного суспільства. Розглянувши методи проведення журналістського розслідування під прикриттям та проаналізувавши власне розслідування під прикриттям, ми виокремили важливі аспекти для його проведення, які стосуються власне підготовки журналіста моральної, фізичної, юридичної, технічної тощо. Адже, детальний та якісний план проведення журналістського розслідування під прикриттям не є гарантією успіху, все залежить від вміння використати метод «журналіст одягає маску».

Література

1. Тертычный А. А. Расследовательская журналистика: учеб. пособ. для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 384 с.
2. Гончаров В. В., Домагальская Н. Ю., Кочкарова И. А., Сивашева М. Н., Шестаков И. А. Журналистское расследование от замысла до воплощения: пособ. для журналистов, студентов, преподавателей вузов / за общ. ред. М. Н. Сивашевой. — Б.: Фонд «Сорос-Кыргызстан», 2006. — 146 с.
3. Хантер М. Л. Исследование, основанное на истории: учеб. пособ. по проведению журналистских расследований. — Б.: «V.R.S. Company», 2015. — 140 с.
4. Хоменок О. С., Бурмагин О. О., Иванова К. Б., Рибка Є. М., С. А. Томіленко. Журналістське розслідування: навч. посіб. для початківців / за заг. ред. О. С. Хоменка. — Мелітополь, 2008. — 182 с.
5. Метельська М. В. Журналістка викрила інтернет-бордель у луцькому будинку екс-міліціонера: розслідування / М. В. Метельська [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://4vlada.com/investigations/45582>

*Veronika O. Ovchynnykova-Myroshnichenko
student, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

**STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF E-GOVERNANCE IN
HIGHER EDUCATION AT UNIVERSITIES IN UKRAINE**

*Вероніка Олегівна Овчинникова-Мирошніченко
студентка,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

**СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕЛЕКТРОННОГО
УРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
НА РІВНІ ВНЗ**

Однозначності у визначенні «електронного уряду» на даний момент не існує. Навіть дослівний переклад з англійської мови – «e-government» також не надає чіткості даному поняттю. Доцільніше використовувати термін «електронне урядування», під яким слід розуміти спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій. На жаль, дедалі частіше зустрічаються ситуації, коли на практиці застосування даного поняття зводиться лише до електронного спілкування.

Сама ж ідея електронного урядування має сприяти вирішенню основних проблем: знизити рівень бюрократизації через перехід на електронний документообіг; зробити діяльність факультетів та кафедр більш прозорою завдяки впровадженню електронної форми спілкування з студентами, тим самим наблизивши її до потреб і запитів студентської громадськості. Але, на думку науковців, наведений підхід також є обмеженим, оскільки зводиться до здійснення управлінської діяльності у реальному часі, в режимі online.

Автоматизувати (точніше комп'ютеризувати) доцільно лише ті процедури, ту управлінську діяльність, яка за своїм змістом є об'єктивно необхідною і раціональною з позицій наукового підходу, вимог системного аналізу. Як будь-яка система, електронне урядування має свої переваги та недоліки, що пов'язані зі специфічними особливостями функціонування. Якщо

переваги електронного урядування є цілком наочними і зрозумілими, то недоліки цієї системи в літературі фактично не описані.

До переваг даної системи відноситься [3, с. 21-22]: оптимізація механізмів публічного адміністрування за рахунок поступового впровадження функціональних складових електронного урядування, підвищення ефективності публічної адміністрації у внутрішній організації своєї діяльності, підвищення якості адміністративних послуг; економія матеріальних та часових ресурсів, ефективніше використання бюджетних коштів, скорочення витрат на утримання ВНЗ; забезпечення умов для розвитку електронної демократії, створення умов для прозорості та відкритості публічної адміністрації, прийняття прозорих рішень.

Недоліки походять від слабких місць даної системи [3, с. 36], які за умови гіпотетичного використання у злочинних цілях або банального зловживання службовим становищем з боку зацікавлених осіб можуть заподіяти шкоди інтересам ВНЗ.

Організаційні та технологічні основи електронного урядування повинні забезпечувати [1]: розвиток і широке впровадження засобів забезпечення віддаленого доступу до інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; надання електронних державних послуг з використанням центрів (пунктів) надання послуг на основі єдиної інфраструктури міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії та взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування з фізичними та юридичними особами; створення захищеної системи міжвідомчого електронного документообігу; впровадження відомчих інформаційних систем планування і звітності та створення єдиної системи контролю результативності діяльності органів виконавчої влади; формування нормативно-правової бази, що регламентує порядок і процедури збору, зберігання та надання відомостей, що містяться в державних інформаційних системах, а також контролю за використанням державних інформаційних систем.

Незважаючи на стрімкий розвиток протягом останнього десятиліття інформаційно-комунікаційних технологій та широке застосування їх у державному управлінні, нерозв'язаними залишаються такі проблеми: відсутність національної системи індикаторів (параметрів) оцінювання стану електронного урядування; відсутність єдиних стандартів та регламентів функціонування системи електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису, а також ведення державних інформаційних ресурсів, адаптованих до міжнародних; недосконалість нормативно-правової і методологічної бази, що дає змогу органам державної влади та органам місцевого самоврядування, громадянам і суб'єктам господарювання функціонувати в умовах інформаційного суспільства; неврегульованість на законодавчому рівні питання надання адміністративних послуг та звернення гро-

мадян до органів державної влади та органів місцевого самоврядування через Інтернет; відсутність інтегрованої системи національних інформаційних ресурсів та інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування; обмеженість доступу громадян та суб'єктів господарювання до інформаційних ресурсів органів державної влади та органів місцевого самоврядування; низька якість та недостатня кількість адміністративних послуг, що надаються громадянам і суб'єктам господарювання із застосуванням електронних засобів; недосконалість діючих Урядового порталу, веб-сайтів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що не забезпечують інтерактивний режим функціонування та надання адміністративних послуг у режимі «єдиного вікна»; обмеженість можливостей систем електронного документообігу органів державної влади та органів місцевого самоврядування; відсутність єдиних форматів та протоколів електронного цифрового підпису; низький рівень обізнаності державних службовців, представників місцевого самоврядування та громадян щодо суті та переваг електронного урядування; повільність процесів інформатизації бібліотек, архівів, музеїв, що може призвести до поглиблення «інформаційної нерівності»; недостатність необхідних фінансових та матеріально-технічних ресурсів і неефективне їх використання.

Аналіз переліку існуючих нерозв'язаних проблем дозволяє стверджувати, що неодмінною умовою застосування новітніх інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні є обов'язкове упорядкування діючої організації державної влади.

Література

1. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / О. А. Баранов, І. Б. Жилияєв, М. С. Демкова, І. Г. Малюкова ; за ред. І. Г. Малюкової. — К. : ТОВ «Поліграфі-Плюс», 2007. — 254 с.
2. Демкова М. Електронне урядування — запорука прозорості та ефективності влади / М. Демкова // Юридичний журнал. — 2007. — № 3 (57). — С. 124—126.
3. Дубов Д. В. Інформаційна безпека в умовах впровадження електронного урядування / Д. В. Дубов // Вісник книжкової палати. — 2006. — № 7. — С. 34—38.

Yuliia M. Patsaraniuk
PhD, Associate Professor,
Chernivtsi Institute Trade and Economics of KNUTE

CULTURAL NATIONAL SPECIFICITY OF THE SPEECH ETIQUETTE

Юлія Михайлівна Пацаранюк
кандидат філологічних наук, доцент
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ

На сучасному етапі розвитку науки в контексті глобалізаційних подій вивчення проблемних питань комунікативної поведінки різномовних етносів відбувається в контексті різних напрямів, таких, як філософія, психологія, соціологія, історія, антропологія, фізіологія. Питання, що пов'язані з поняттями національної ментальності, етикету, культури спілкування людей завжди, а особливо тепер, актуальні, оскільки їх аналіз та дослідження сприяють покращенню як ділових, на міжнародному рівні, так і побутових відносин між представниками різних національностей

У перспективі дослідження культурно-національної специфіки етикету, на думку Ю.Є. Прохорова, науковці повинні відповісти на такі питання: 1) які параметри відмінності мовного спілкування однією національно-культурної спільноти від іншої? 2) яке значення цієї відзнаки для спілкування різних національно-культурних спільнот мовою однієї з них і важливість вибору мови? 3) які принципи виділення і опису цього відмінності? 4) які способи елімінування цього відмінності? [1, с. 51].

Національно-культурні чинники спілкування забезпечують його варіативність на різних рівнях. Виокремлюють шість рівнів етнічних відмінностей мовленнєвого спілкування:

1. Процес спілкування як єдине ціле, як діяльність спілкування (функціонально-цільовий аспект спілкування). Спілкування можна розглядати як усвідомлювану та цілеспрямовану діяльність чи як квазіспілкування, тобто функціонально порожній процес, який за формою є спілкуванням. Саме в останньому випадку національно-культурні особливості виявляються особливо яскраво.

2. Соціально-рольовий аспект процесів спілкування. На цьому рівні цікавить не квазіспілкування та спілкування як процес, а такі варіанти протікання процесу спілкування, які зумовлено тотожністю ситуацій. З психологічної точки зору, це функціонально-стилістичні різновиди спілкування, соціальний символізм спілкування (наприклад, система стосунків між керівником і підлеглим, батьками та дітьми і т. ін.).

3. Засоби спілкування. На такому рівні не лише визначається своєрідна ієрархія засобів мовлення — перехід від текстів, загадок і прислів'їв до традиційних образів, порівнянь та окремих лексем, що здійснюється за допомогою розгорнутих мовленнєвих стереотипів, і група немовних засобів (передусім, кінесика — міміка, жести й пантоміміка), а також взаємодія між ними.

4. Психолінгвістична організація процесів спілкування, тобто їх детермінація на рівні психологічної операції.

5. Ситуативно-психологічна організація процесів спілкування, тобто їх варіативність. Прикладом такої варіативності є проксеміка.

6. Рівень реалізації комунікативних процесів, які взяті поза конкретною ситуацією спілкування, що виявляється у гучності, тембрі та темпі мовлення [2].

Звертаючись до праць Й.А. Стерніна, зауважимо, що значна кількість комунікативних ознак у різних культурах збігається, а ще більша — демонструє за певної подібності яскраві національні відмінності. Ці факти також мають бути описані за системним принципом, а виявлені відмінності повинні продемонструвати прояви національної специфіки комунікативної поведінки того або іншого етносу. Національна логіка мислення припускає, насамперед, звернення до колективної етнічної свідомості, вираженій за допомогою різнорівневих мовних структур, як маніфестантів національної ментальності, що традиційно досліджували через лексичну систему мови. Однак, вивчення тільки словникового складу не може створити цілісну картину, у зв'язку із чим виникає питання про ступінь участі різних рівнів мовної системи у вираженні мовними формами ментальності тієї або іншої національно-культурної спільноти. Комунікативна поведінка особистості визначається її комунікативною свідомістю. За визначенням Й.А. Стерніна, комунікативна свідомість — це стійка сукупність процесів мислення, що забезпечують комунікативну поведінку (нації, групи, особистості) [3]. Виявлення факторів і параметрів опису національної комунікативної поведінки — важливе й складне наукове завдання. Опис комунікативної поведінки етносу за параметричною моделлю передбачає: повну характеристику релевантних рис комунікативної поведінки досліджуваної лінгвокультурної спільноти в зіставленні з комунікативною поведінкою іншого етносу, або етносів; вербальні й невербальні мовленнєві ознаки мають розглядатися

неподільно, у межах відповідних параметрів, оскільки їхні функції у рамках певних комунікативних параметрів збігаються, а вербальні й невербальні засоби взаємно доповнюють один одного.

Метою нашої наукової розвідки є розглянути тему національно-культурної специфіки мовленнєвого етикету; довести, що мовна поведінка народу пов'язана з його загальною культурою, етнопсихологічними рисами, народними традиціями. Завдання: провести аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку мовленнєвого етикету, описати основні характеристики етикету в різних країнах, виразити вплив мовленнєвого етикету спілкування людей.

«Слово, як породіння Духа, безсмертне, й немає сили на його знищення», — зазначав відомий український вчений, професор І. Огієнко [5, с. 274]. Воно є наріжним каменем мови, а мова — це «душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом...» [6, с. 11]. Мова — це «характерний для людського суспільства специфічний вид знакової діяльності, який полягає у застосуванні історично установлених у певній етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для позначення явищ об'єктивної дійсності з метою обміну між членами спільноти інформацією». Вона належить до найістотніших ознак нації і реально існує як мовна діяльність членів відповідної етнічної спільноти [6, с. 11]. Спілкування людей завжди здійснюється в межах певної культури з використанням конкретної етнічної мови, неповторних мовних картин світу, а також законів спілкування, випрацьованих у межах цієї мови і культури. Культура — це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством впродовж історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини [6, с. 13]. Мовленнєвий етикет моделює поведінку людини — спонукає її у певній ситуації поводитись у відповідний спосіб. Наприклад, нікому б не спало на думку перейти з кимось на «ти» або ображатися, якщо хтось це зробив, якщо б в українській мові не існувало пошанного «Ви» у звертанні до однієї й тієї ж особи. У японській, корейській, в'єтнамській та деяких інших мовах Південно-Східної Азії є не два (ти — Ви), а більше ступенів етикетності. Той, хто говорить, змушений щодо співрозмовника і щодо себе самого обирати відповідні слова та граматичні форми, наприклад, один із 12 займенників, які існують у японській мові на позначення першої особи (в українській мові лише один «я»). Іноземцям японці іноді видаються людьми байдужими, неуважними і навіть неприязними у ставленні до незнайомих. Насправді ж вони, не бажаючи помилитись у визначенні мовленнєво-етикетної позиції, не вступають у контакт,

бо не знають, як поводитись із людьми, про яких не мають необхідної інформації [7]. Стратегії ведення етикетної комунікації теж національно-культурно обумовлені. Так, українцю, наприклад, дивною видається заборона на розпитування про дружину, її здоров'я, успіхи, а також про дітей у розмові між чоловіками. Це свідчення того, що східні слов'яни менше схильні, ніж на Заході та в деяких культурах Сходу, відокремлювати особисту сферу від суспільної [7]. Зміни в мовленнєвому етикеті відбуваються постійно. Так, нині відродилися призабуті в радянські часи форми звертання *пане, пані, панно*, актуалізувала вітання *Слава Україні! – Героям слава!* Ясна річ, цей глибоко патріотичний вислів не обмежується суто етикетними завданнями, пробуджуючи в серцях українців високі почуття.

Абсолютно кожен народ (чи навіть його етнічні групи) має свою національну культуру, її неповторність та оригінальність виявляються як в духовній (мова, література, музика, живопис, релігія), так і в матеріальній (особливості економічного укладу, ведення господарства, виробництва тощо) сферах життя та діяльності. Психологічні, культурно-національні особливості народу не можуть не впливати на культуру спілкування та взаємодії. Відмінності культур можуть бути досить істотними і стосуватися мови, правил етикету, стереотипів поведінки, використання певних засобів спілкування.

Для вираження і сприйняття категорії ввічливості важливо, в яких формах вона втілюється: в прямих чи непрямих мовленнєвих актах. Наприклад, голландський дослідник П. ван дер Вейст пише про труднощі, які часто мають місце у голландсько-французьких переговорах: голландці формують свою позицію і свої пропозиції прямо, не вдаючись до стратегій ввічливості; французи ж, навпаки, використовують значний набір таких стратегій. Тому французи часто розцінюють комунікативні стратегії голландців як невивічливі, непродумані, спонтанні, «діяння в лоб» тощо. Немає в голландському діловому мовленні і звороту «будь ласка»; на німців це справляє враження невихованості. Насправді це лише свідчення того, що в процесах міжкультурної комунікації мовці підсвідомо використовують моделі спілкування, притаманні їхній культурі [7].

Безумовно, світ не може мати однієї культури. Кожна культура існує у протистоянні та взаємодії з іншими, зберігаючи специфіку і національну свідомість. Наприклад, носій української культури має свідомість, яка сформувалася на основі образів та уявлень, притаманних українській культурі. Що коренями сягає в прадавні віки. І як би ми не називали те, що робить українців українцями (дух народу, національний характер, ментальність нації), — все це якнайтісніше пов'язане з рідною мовою народу. Отже, «національно-культурні чинники мають істотний вплив як на елементи мовного коду, так і на власне процес спілкування [6, с. 14]. Користуючись мовою у

повсякденному житті, люди відповідно до потреби використовують різні мовні засоби. Залежно від змісту і мети висловлювання, а також від індивідуальної манери й уподобань у процесі мовлення відбуваються певний добір і комбінування найпридатніших та найпотрібніших саме у цій етнокультурній сфері й саме для цієї мовної ситуації співвідносних варіантів форм, слів, словосполучень, конструкцій речень тощо. Мовлення — це процес спілкування людей між собою за допомогою мови, а також створення та передача повідомлення за допомогою радіо чи телебачення [5]. Мовленнєвий етикет — система стандартних, стереотипних словесних формул, вживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання тощо. Ці формули у процесі мовлення не створюються, а відтворюються в типових комунікативних ситуаціях, що полегшує спілкування. Попри шаблонність етикетних фраз і почасти ритуальний характер їх уживання, мовленнєвий етикет має важливе значення для життєдіяльності суспільства і для функціонування мови. Саме в ньому найпомітніше виявляється стан мовної культури, духовні вартості, етичні орієнтації суспільства, характер взаємин між людьми. Це та сфера мови й культури, до якої мають причетність усі члени суспільства, на яких соціальних щаблях вони б не перебували [7]. Систему мовленнєвого етикету нації складає сукупність усіх можливих етикетних формул. Структуру ж його визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо. З поміж них вирізняються ті, що вживаються при з'ясуванні контакту між мовцями — формули звертань і вітань; при підтриманні контакту — формули вибачення, прохання, подяки та ін.; при припиненні контакту — формули прощання, побажання. Вибір стандарту мовленнєвої поведінки, етикетних формул залежить від соціальних якостей (статусу, віку, освіти) адресата мовлення у їх стосунку із якостями автора висловлювання, і від характеру взаємин між комунікантами, ступеня їх знайомства і близькості та інших конкретних ситуацій мовлення [7]. Часто мовленнєвий етикет, культура спілкування впливають на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення. Етикетність спілкування полягає не тільки в нормативному застосуванні формул етикету в стандартних ситуаціях. Вона охоплює комунікативну поведінку людини загалом. Тому етикетність мовлення іноді називають куртуазністю (франц. — витончений, люб'язний) людського спілкування. Адже і за межами етикетних ситуацій вербальне (і невербальне) мовлення може мати прикмети, які засвідчують ввічливість, тактовність, доброзичливість у ставленні до адресата, або створювати про мовця враження невихованого, нетактовного, грубого [6]. Етикет спілкування — явище загальнолюдське.

Водночас йому притаманні етнічні особливості, національна своєрідність. Це спричинено, з одного боку, специфікою природно-кліматичних умов, способами господарювання, контактами з іншими народами, впливом релігії, рівнем культурно-цивілізаційного розвитку тощо, а з іншого — вдачею, темпераментом, ментальністю, національним характером народу. Наприклад, мовленнєвий етикет українців свідчить про їхню побожність, шану до батьків, до жінки, демократизм, емоційність, естетизм, делікатність тощо [6]. Український мовленнєвий етикет — явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній мові та відображає національний характер українця, його ментальність — склад розуму, самобутній спосіб мислення та світосприймання. Це категорія в основному стала. Однак прогрес суспільства вносить у нього, відповідно до конкретних практичних потреб, певні корективи, спрямовані на подальше вдосконалення й розвиток. Скажімо, поява радіо, телевізора й телефону зумовила потребу у відповідному для них етикеті спілкування. І все ж основа мовленнєвого етикету незмінна — утвердження коректності й доброзичливих стосунків між людьми [7].

На мовленнєвий етикет українців суттєво вплинула народна культура місцевих етнічних груп — гуцулів, бойків, покутян, опілян, західноукраїнська літературна традиція, зрештою — і запозичені від сусідів-поляків елементи підкресленої гнучкості. З плином часу і передовсім у єдиних мовно-літературних процесах останнього півстоліття сформувалися ті мовленнєві правила, що закріпилися в свідомості українського народу як галицизми (хоч при їхній поширеності в Україні вважати їх лише західноукраїнським явищем було б недоречністю, перебільшенням) [8].

Отже, за багатовікову історію наш народ виробив і відшліфував самобутню систему мовленнєвого етикету, певні одиниці мови й мовлення які словесно виражають етикет поведінки, мовні засоби, що накопичилися в кожному суспільстві для вираження неконфліктного, доброзичливого ставлення до людей і є виразником його загальної культури. Мовний етикет є складовою культури поведінки й спілкування людини.

У культурі кожного народу є загальнолюдський та етнонаціональний компонент. Так саме і в мові є відображення як загального, універсального компонента культур, так і культурна самобутність народу. Універсальний семантичний компонент обумовлений єдністю картини світу народами різних культур. Усі мови відрізняють того, хто говорить і слухає; в усіх мовах є питання і ствердження; модальні та емоційні відтінки, позитивне та негативне ставлення, визначення абстрактного та матеріального. Саме в цьому полягає міжкультурна єдність мовного спілкування та основа взаєморозуміння носіїв різних мов [10].

Мовний етикет є важливим елементом кожної національної культури. У мові, мовній поведінці, стійких формулах спілкування склався багатий

народний досвід, неповторність звичаїв, життя, умов побуту народу. Мовний етикет є сукупністю словесних форм, без яких ми не в змозі обійтися. Національна специфіка мовного етикету в кожній країні надзвичайно яскрава, адже неповторні особливості мови тут накладаються особливості обрядів і звичок, які формували наші предки не одне століття.

Література

1. Прохоров Ю.Є. Національні соціокультурні стереотипи мовного спілкування та їх роль в навчанні російській мові іноземців : [Навч. посібник] / Ю.Є.Прохоров. — М.: Педагогіка-Прес, 1996. — 216 с.
2. Етнопсихологія : [Навч. посібник] : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://pidruchniki.com/10980521/psihologiya/klasifikatsiya_natsionalno-kulturnih_chinnikiv_spilkuvannya
3. Стернин И.А. Модели описания коммуникативного поведения / И.А. Стернин. — Воронеж, 2000. — 27 с.
4. Стернин И.А. Очерк английского коммуникативного поведения / Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. — Воронеж: Истоки, 2003. — 185 с.
5. Огієнко І. Історія української літературної мови [Навч. посібник] / І.Огієнко. — К., : Либідь, 1995. — 294 с.
6. Стахів М.О.Український комунікативний етикет [Навч.-метод. посібник] / Марія Олексіївна Стахів. — К., : Знання, 2008. — 245 с.
7. Особливості українського мовленнєвого етикету : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/5114073/page:3/>
8. Коваль А.П. Слово про слово [навч. посібник] / А.Коваль. — К., : 1986. — 306 с.
9. Специфіка українського мовленнєвого етикету : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua>
10. Шутова М.О. Лінгвокультурні чинники формування національної свідомості українців : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://scaspee.com/6/post/2013/01/16.html>

Viktoriya V. Ruda

*PhD, Assistant Professor of the Department of Humanities of
SE «Lugansk State Medical University»
(Rubizhne, Luhansk Oblast, Ukraine)*

**MAJOR REASONS OF THE EUROPEAN UNION COMMON
FOREIGN POLICY DEVELOPMENT**

Вікторія Вікторівна Руда

*кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук
ДЗ «Луганського державного медичного університету»
(м. Рубіжне, Луганська область, Україна)*

**ОСНОВНІ ПРИЧИНИ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄС**

Розробка спільного зовнішньополітичного курсу і створення спільної оборони стали одними з головних завдань Європейської Спільноти фактично з самого початку його заснування, а практична реалізація співпраці в цих галузях виявляється доволі складною і наштовхується на певні проблеми. Перебуваючи у складі Європейської Спільноти, країни-учасниці усвідомлюють всю необхідність проведення подібного курсу задля набуття статусу повноправного суб'єкту міжнародної політики, однак це не позбавляє їх побоювань щодо втрати свого національного суверенітету та деяких зовнішньополітичних пріоритетів, притаманних через будь-то географічне розташування, або економічні чи військово-політичні властивості держави. Це, певною мірою, й пояснює всю складність пошуку консенсусу у лавах західноєвропейських країн в галузі спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

Наслідки Другої світової війни змусили європейців по-іншому поглянути на проблему забезпечення миру на континенті. Нова історична реальність переконувала лідерів в тому, що розрізненість національних держав, прагнення до панування через криваві конфлікти між ними, здатна запобігти лише об'єднана Європа. Глибока економічна повоєнна криза, з одного боку, та встановлення біполярної системи міжнародних відносин, з іншого, відвели Європі незначну роль. На перший план вийшли США та СРСР, а протистояння між ними визначало сутність світових подій.

Першочергово інтеграційний процес в Європі був зорієнтований на економічну галузь співпраці [1]. Згодом країни-учасники розгорнули співробітництво в політичній сфері, яке відбувалося за двома напрямками: по-перше, проведення скоординованої зовнішньої політики, і, по-друге, забезпечення спільної політики в галузі безпеки з перспективою формування спільної оборони.

Проте створення ефективної системи безпеки на базі власних європейських ресурсів на даному етапі було практично неможливим. Це пояснюється, по-перше, зростанням та зміцненням Радянського Союзу, що примусило європейців шукати захисту у свого основного політичного та стратегічного союзника – США, по-друге, економічною залежністю країн Західної Європи від США («план Маршалла»), по-третє, поза Західним Союзом залишилися великі держави, такі як Німеччина, Італія та Іспанія; по-четверте, фундамент Вестфальського договору побудови міжнародних відносин на кінець Другої світової війни вичерпався і виникла необхідність у переході на більш досконалий рівень розвитку соціально-політичної думки. Таким чином, із підписанням Брюссельського договору стало можливим залучення США до архітектури європейської безпеки на континенті, але ключовим фактором постійної присутності США на європейському континенті було підписання в Вашингтоні Північноатлантичного договору від 4 квітня 1949 р. Отже, присутність США можна розглядати в якості захисника від агресії СРСР, з одного боку, та сили, що гальмувала розвиток європейських структур безпеки, з іншого.

Самому Західному Союзу так і не довелося відіграти якоїсь значної ролі, адже із появою НАТО йому довелося поступитися місцем на політичній арені Західної Європи. Проте, слід відзначити, що він створив організаційний фундамент для військово-політичної інтеграції країн Західної Європи.

Політичні та стратегічні інтереси відійшли на другий план, поступившись місцем економічним, і підписання в 1957 р. Римських угод про створення Європейського Економічного співтовариства (ЄЕС) та Євроатому стало, безперечно, значним досягненням європейських країн в галузі економічної інтеграції. Парадоксом на даному етапі вчені вважають успіх європейської економічної інтеграції пов'язаний із провалом подібної інтеграції у військовій галузі, а успіх атлантичної військової інтеграції – із провалом спроби створити «атлантичний єдиний ринок» [2]. Проте не дивлячись на те, що економіка стала панівним напрямом в діяльності європейських спільнот, їхні творці все ж таки залишали можливість розширення співпраці в інших галузях.

Згодом успіхи економічної інтеграції знову почали висувати проблеми зовнішньополітичної співпраці. Цьому сприяло те, що, по-перше, на кінець 60-70 рр. ХХ ст. відбулося пом'якшення міжнародних відносин. Для країн

Західної Європи зменшилася вірогідність нападу з боку Радянського Союзу, а отже послабшала і роль США на європейському континенті в якості гаранта безпеки. По-друге, подолавши післявоєнні економічні труднощі, Західна Європа поступово перетворювалася на світового промислового гіганта, якому необхідні були нові ринки збуту, а у зв'язку з цим і розвиток зовнішньополітичного співробітництва з перспективою здійснення спільних дій. В цих умовах починали активізуватися багатосторонні зустрічі країн-учасниць Європейських спільнот з приводу зовнішньополітичних питань. Але й тут існували певні проблеми: співпраця у військово-політичній сфері мала бути компромісною, адже передбачала часткову передачу державних функцій у військовій та оборонній галузі на наднаціональний рівень, до чого більшість західноєвропейських держав на той час була неготова; по-третє, нове військово-політичне співробітництво вимагало перегляду відносин з Північноатлантичним альянсом.

Усвідомлюючи ускладнення відносин з Північноатлантичним альянсом у разі створення військово-політичного блоку, західноєвропейські країни дійшли згоди у посиленні ролі країн-учасниць Європейської спільноти в межах НАТО. В січні 1969 р. була заснована Єврогрупа НАТО у складі Бельгії, Великобританії, ФРН, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Данії, Норвегії, Туреччини та Греції. Серед її функцій була організація і проведення консультацій між країнами-учасницями з військово-політичних питань. Єврогрупа не мала дійсних повноважень, вона лише розробляла проекти, що носили рекомендаційний характер і були не обов'язковими для виконання. За межами Єврогрупи лишилася Франція, яка не входила до військової організації НАТО з 1966 р.

Таким чином, ідея створення зовнішньополітичної та безпекової системи Західної Європи зазнала піднесення по закінченню Другої світової війни, її розвиток був спричинений різними мотивами, проте її реальне втілення в життя відбувалося лише наприкінці ХХ ст.

З початком останніх десяти років ХХ століття стартував новий рівень європейської інтеграції. Створення ЄС передбачало формування економічного, політичного і валютного союзу. Зокрема, політичний союз мав опікуватися проведенням спільної зовнішньої політики та політики безпеки в межах ЄС.

Розвитку інтеграції в галузі СЗПБ сприяли певні зовнішні фактори. По-перше, із розпадом СРСР і соціалістичного блоку зменшилася вірогідність глобального збройного конфлікту між Заходом та Сходом, як наслідок, - послабла залежність західноєвропейських країн від США, які протягом тривалого часу виступали гарантом безпеки та миру в західному світі. Як зауважила українська дослідниця М.О. Володіна, «ніякі геополітичні умови «холодної війни» не призвели до такого пришвидшення європейської

інтеграції, як те, що США завдяки своєму лідерству стали де-факто і де-юре лідерами Заходу» [3].

По-друге, на початок 90-х рр. XX ст. Європейський Союз досяг значних успіхів в економічній інтеграції і питання політичної співпраці стали пріоритетними для західноєвропейських країн. Економічна міць інтеграційного об'єднання потребувала більшого політичного виміру для захисту своїх інтересів на міжнародній арені.

По-третє, друга половина XX сторіччя ознаменувала процес розпаду країн і формування нових, що призвело до посилення територіальних претензій і збройних конфліктів на європейському континенті, серед них, наприклад, криза на Балканах.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що відразу по закінченню Другої світової війни західноєвропейські країни розпочинають інтеграційний процес у зовнішньополітичній та військово-політичній галузі. Проблема безпеки західноєвропейського простору посіла значне місце для держав Західної Європи.

Література

1. История европейской интеграции 1945–1994 / под ред. А. С. Намазовой, Б. Эмерсон. – М., 1995. – С. 98.
2. Европа: проблемы интеграции и развития. Монография в 2-х томах. Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции / [Браницкий А. Г., Бугров Р. В., Дмитриева Д. В. и др.]; под ред. О. А. Колобова. – Ч.1. – Нижний Новгород ФМО/ИСИ ННГУ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. – С. 100.
3. Володіна // Вісник центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці. – 2008. – № 4. – С. 35.

Natalia V. Yanus
PhD, Associate Professor,
Kremenetskaya Regional Humanitarian
Pedagogical Academy of Taras Shevchenko

Iryna S. Kokhanska
PhD, Associate Professor,
Kremenetskaya Regional Humanitarian
Pedagogical Academy of Taras Shevchenko

**TRANSLATIONS OF ROBERT BURNS IN RUSSIAN LITERATURE
XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY**

Наталя Володимирівна Янусь
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка

Ірина Станіславівна Коханська
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка

**ПЕРЕКЛАДИ РОБЕРТА БЕРНСА У РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Актуальність проблеми. Сучасна наука надає виняткового значення дослідженню художнього перекладу. Застосовуючи нові підходи до вивчення художнього перекладу і науки про нього, порівняльне літературознавство ставить у центр своїх студій переклад і породжену ним перекладознавчу думку не лише з метою розв'язання проблем методологічного плану, а й вироблення нових літературознавчих концепцій.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення перекладу як складного міжлітературного феномену упродовж останнього часу активізується не тільки в Україні, а й в Росії, Польщі та інших країнах слов'янського культурного обшару. Дослідження спрямоване на збагачення та увиразнення уявлення

про процес розвитку перекладознавства, перекладів англомовних авторів на мови слов'янських народів, висвітленню цих тем тільки за останній час присвячено ряд ґрунтовних наукових праць (Я. Гарасим, М. Гнатюк, Р. Гром'як, І. Денисюк, Р. Зорівчак, М. Наєнко, Д. Наливайко, А. Попович, та ін.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз перекладів творів шотландського поета Р. Бернса у виконанні російських поетів І. Козлова, О. Сенковського, М. Михайлова, О. Чуміної та ін., які було здійснено у ХІХ – початку ХХ століття.

На початку ХІХ століття в Росії спостерігається криза феодалізму, зароджуються нові відносини – капіталістичні. Вплив французької революції 1789–1793 років активізує прогресивно налаштоване дворянство Росії, яке вимагає від влади лібералізму і реформування різних галузей суспільного життя. Російська художня література ХІХ століття розвивалась у декількох напрямках: одні з них закінчували своє існування, інші трансформувались, а ще інші тільки зароджувались. Близько 1810 року в російській літературі спостерігаються прояви романтизму, першими представниками якого стають декабристи та О.С. Пушкін. Нелегкі умови російського життя – кріпацтво, війна з Наполеоном 1812 року, сподівання на нові реформи – знайшли своє відображення у творах російських романтиків.

У такий нелегкий літературний і суперечливий соціально-історичний момент у Росії з'явилися твори відомого шотландського поета Роберта Бернса. Перший літературний переклад вірша Р. Бернса “На честь Томпсона” був опублікований в журналі “Иппокрена, или Утехи любословия” 1800 року [3; 160]. Шотландський поет присвятив вірш народному поету Томпсону, який через злидні і свавілля чиновників помер у молодому віці. Вищезгаданий переклад твору з'явився через чотири роки після смерті Р.Бернса в далекій Шотландії. Перекладач не випадково вибрав саме цей твір: проблема злиденного життя творчих людей, питання буття поета у суспільстві, невизнання митця за життя та шана після смерті хвилювали не одне покоління творчих людей Росії. Переклад був зорієнтований на середовище богеми. Вірш було передано прозою і він набув форми російської народної билини. Невідомий автор перекладу, мабуть, цілеспрямовано піддав вірш трансформації для того, щоб наблизити до російського читача з його сформованою художньою реальністю.

Згодом, 1829 року, “Собрание образцовых русских сочинений и переводов в стихах изданное, Обществом любителей отечественной словесности” друкує переклад твору “Сельский субботний вечер в Шотландии”, зроблений І.Козловим. Російський автор зберіг, не перекладаючи, чотири-вірш Грея, який шотландський поет використав як епіграф. У І.Козлова з'являється й особа, якій присвячено переклад (Ал. Ан. В...к.вой). Перек-

ладач передає думки автора безпомилково, але на завершення, замість прославлення Шотландії, І.Козлов пише власну імпровізацію “Святая Русь, о наша мать-земля” цілком у реаліях суспільно-історичної і культурно-історичної Росії, а не Шотландії. Тобто, за класифікацією В.Коптілова, має місце „замена образа оригинала его эквивалентом в переводе” [5; 40–41]. Порівняймо переклад і оригінал:

Burns:

*O SCOTIA! my dear, my native soil!
For whom my warmest wish to Heaven is sent!
Long may thy hardy sons of rustic toil
Be blest with health and peace and sweet content!* [1; 142]

Підрядковий переклад:

О, Шотландіє! Моя дорога, рідна земле!
За яку моє найтепліше побажання послане до неба!
Довго можуть твої відважні сини тяжкої праці
Бути благословенні здоров'ям, і миром, і солодким
змістом!

Козлов:

*А я к тебе, к тебе взываю я,
Святая Русь, о наша мать-земля!
Цвети, цвети, страна моя родная!
Меж царств земных, как пальма молодая,
Цвети во всем, и в доле золотой.* [1; 499]

Як бачимо, возвеличування Росії І. Козловим зовсім не схоже на оригінал шотландського автора, в якому згадується народ Шотландії, який важкою працею заробляє на прожиття, а Господь посилає йому мир і здоров'я. Сам І. Козлов дефініював свій твір не перекладом, а “вольным подражанием” [1; 490]. Переклад віршів Р.Бернса в Росії, якщо не виконувався поетом-перекладачем, набував неодноразово форми билини. Автори перекладів робили все можливе для розуміння російськомовним читачем шотландської літератури, бралось до уваги й те, що деякі верстви населення не могли точно сказати, де розташована ця країна. Використання билинної форми мало на меті допомогти зрозуміти текст, зробити його читабельним.

1837 року журнал “Библиотека для чтения” [2; 126] друкує вірш “Джон Ячмень”, де Джон виступає в образі “Ивана Ерофеича Хлебного-зёрнышка”. В основу його лягла народна балада про сміливця Джона. Автор, припускаємо, що це головний редактор журналу О.Сенковський, про-

славляє могутнього сина народу — Івана Хлібне-зернятко. Переклад сповнений алегорій, змальовується прагнення народу до єдності в боротьбі з тиранами. Російський автор вносить свої корективи у твір: зазнає метаморфоз не тільки головний герой, а й місце розгортання подій.

1835 року був опублікований новий переклад І.Козлова — “К полевой маргаритке, которую Роберт Бернс, обрабатывая свое поле, нечаянно срезал железом сохи, в апреле 1786 года”. Аналізуючи переклад, ми бачимо чітко виражену релігійність інтерпретатора: “*Мой черный день; и как узнать, что бог велел?*” [1; 501]. Цього немає в оригіналі Р.Бернса: “*Stern Ruin’s plough — share drives, elate, full on thy bloom*” [1; 180]. Згадуючи про Бога, І.Козлов перекладений текст намагається спрямувати на православного реципієнта. У російського перекладача з’являється звертання до вигаданої І.Козловим Мальвіни. Це знову ж таки власна інтерпретація російського поета. Порівняймо переклад та оригінал.

Burns:

*Such is the fate of artless Maid,
Sweet flow’ret of the rural shade!
By Love’s simplicity betray’d,
And guileless trust,
Till she, like thee, all soil’d, is laid
Low I’ the dust. [1; 180]*

Підрядковий переклад:

Така є доля довірливої дівчини,
Солодко цвіте у сільському затінку!
Але любна простота зраджується,
І простодушна довіра,
Поки вона, як і ти, увесь бруд буде (на неї) вилято,
Нижча я за пил.

Козлов:

*Таков удел, Мальвина, твой,
Когда невинною душой
Ты ловишь нежные мечты;
Любовь страшна:
Как мой цветок, увянеш ты
В тоске, одна. [1; 501]*

Зауважуємо, що переклад не зовсім близький до оригіналу, шотландський поет говорить про сільську дівчину, яка через свою довірливість буде

зганьблена і “розтоптана”. У російському варіанті ім’я Мальвіна зовсім не належить сільській дівчині, найгірш, що її чекає, судячи з перекладу, це самотні душевні переживання. У Р. Бернса бачимо суворішу реальність, ніж ту, яку відобразив у своєму перекладі І. Козлов. Цей переклад свого часу зазнав нищівної критики.

М. Лермонтов 1832 року переклав чотиривірш із прощальної пісні Р. Бернса, який Д. Байрон використав як епіграф до “Абидосской невесты”. Вирішує перекласти Р. Бернса і М. Некрасов. Про підтримку його задуму пише І. Тургенєв у листі від 30 червня 1855 року: “Я уверен наперед, что ты придешь в восторг от Бернса и с наслаждением будешь переводить его. Я тебе обещаю сделать отличный выбор, и метр приложит, — Бернс — это чистый родник поэзии” [4; 234–235]. Але задуми М.А. Некрасова так і не здійснилися. До російського народу зміг донести бунтарську і волелюбну поезію сина гір такий же нескорений демократ — Михайло Ілларіонович Михайлов. Він переклав близько 10 творів поета: “Джон Ячменное Зерно”, “Джон Андерсон, сердечный друг!”, “К полевой мыши, разоренной моим плугом”, “Пахарь”, “К срезанной плугом маргаритке”, “Злая судьба”. До М.Михайлова вірш Р.Бернса “To a Mountain — Daisy, On turning one down, with the Plough, in April—1786” перекладав І.Козлов. Порівняймо ці переклади з оригіналом.

Burns:

*Wee, modest, crimson-tipped flow’r,
Thou’s met me in an evil hour;
For I maun crush amang the stoure
Thy slender stem. [1; 178]*

Підрядковий переклад:

Трохи скромна з малиновими кінчиками квітка,
Яка зустріла мене в лиху годину;
Я міг розчавити між камінням
Її тонке стебло.

Козлов:

*Цветок пунцовый, полевой!
Ты, бедный, встретился со мной
Не в добрый час: тебя в красе
Подрезал я. [1; 500]*

Михайлов:

*Цветок смиренный полевой!
Не в добрый час ты встречен мной:
Как вел я плуг, твой стебелек
Был на пути. [6; 150]*

Як бачимо, переклад І. Козлова все ж таки ближчий до оригіналу, але версія М. Михайлова милозвучніша, і, звичайно, завоювала більшу прихильність російського читача.

Цікавим є переклад М. Михайлова балади шотландського поета “John Barleycorn”, який має назву “Джон Ячменное Зерно”. На відміну від версії О. Сенковського, М. Михайлов зберігає головного героя Джона Ячменя, як це було в оригіналі, хоча в його версії і з’являються притаманні російській мові “*томная осень*”, “*чудо-молодец*”, “*змея-печаль*”, “*трын-трава*”, проте вона ближча до оригіналу і милозвучніша за версію О. Сенковського. Порівняймо згадані вище переклади з оригіналом шотландського поета (остання строфа).

Burns:

*Then let us toast John Barleycorn,
Each man a glass in hand;
And may his great posterity
Ne'er fail in old Scotland! [1; 40]*

Підрядковий переклад:

Давайте спробуємо Джона Ячменя,
Кожному чоловікові склянку в руки;
І хай його численні нащадки
Ніколи не переводяться в старій Шотландії!

Сенковський:

*Да здравствует Иван Ерофеич!
Наполним в честь ему стаканы,
И пожелаем, чтобы его потомство
Всегда жило и здравствовало в Шотландии. [1; 451]*

Михайлов:

*Гласите хором: “Пусть вовек
Не сохнет в кружках дно,
И век поит нас кровью Джон
Ячменное Зерно!” [6; 154]*

Порівнюючи переклади й оригінал, зауважуємо, що версія О. Сенковського близька до тексту шотландського поета, проте трохи дивним здається возвеличування російського Івана Єрофійовича, нащадки якого повинні жити і процвітати у далекій Шотландії. В перекладі повністю відсутня рима. На відміну від О.Сенковського, переклад М.Михайлова містить власну імпровізацію перекладача: з'являється пряма мова і сам текст звучить дещо патетично, проте зміст оригіналу збережено. На нашу думку, версія М.Михайлова є більш поетично довершеною, ніж О.Сенковського. М.Михайловим уперше на російську мову було перекладено такі поезії Р.Бернса: “Джон Андерсон, сердечный друг!”, “К полевой мыши, разоренной моим плугом”, “Пахарь”, “Злая судьба”, які заслужено увійшли до скарбниці кращих перекладів з Р. Бернса, здійснених російськими поетами і письменниками.

У 1897 році в Москві до відзначення 100-річчя з дня смерті поета було видано окрему збірку віршів. Згодом у “Дешевой библиотеке” (1904 р., вид. Суворіна) виходить великий збірник “Роберт Бернс и его произведения в переводах русских писателей”. Ціна книги була порівняно невелика, вона коштувала 20 копійок і тому її могли придбати навіть середні верстви населення. До збірки увійшли: “К полевой мыши”, “Смерть и доктор Горнбук”, “Тем О’Шентер”, “Весёлые нищие”, “Джон Ячменное Зерно”, “Джон Андерсен”, “Среди колосьев ячменя”, “Финдлей”, “Опять с земли ночную тень ...”. Після аналізу творів, які були відібрані до збірки, стає зрозумілим, що з самого початку книга була зорієнтована на незаможних людей. Редактор відібрав для збірки вірші на актуальні, доступні для читачької аудиторії теми: старої дружби („Джон Андерсон”), боротьби з поневолювачами рідного народу („Джон Ячменное Зерно”), тяжкої праці хлібороба і його жебрацького існування („К полевой мыши”), лікарів, корисливість яких призводить до смерті бідняків („Смерть и доктор Горнбук”) і, звичайно, віршами, насиченими веселістю, коханням, бажанням забути усі негаразди („Финдлей”, „Тем О’Шентер”, „Весёлые нищие”). У перекладах, як і в оригіналі, спостерігається розуміння психології простого люду; шотландський автор проявляв інтерес до всебічного аналізу внутрішнього світу людини, її почуттів, страхів, переживань. Кожен персонаж Р. Бернса має свій характер, свої, притаманні тільки йому, риси.

До когорти тогочасних перекладачів Р. Бернса ми можемо віднести А. Федорова, який переклав “Среди колосьев ячменя”, “Мое сердце болит”, “Нет Нанни со мной”, “Когда бы ты, любовь моя...”, “О, открой мне дверь”, “На чужбине”, “Сквозь сон природа созерцает”. Переклади дуже ліричні, але інколи не відповідають змісту оригіналу.

Відома російська поетка О. Чуміна переклала чотири вірші з Р.Бернса: “На чужбине”, “Довольство судьбой”, “В поле”, “Песня”. Перекладам О.

Чуміної притаманний своєрідний “жіночий погляд” на поезію шотландського барда, інколи вони зовсім не схожі на оригінал. Детальніше зупинимось на вірші “В поле”. Це переклад вірша Р. Бернса “Comin thro’ the rye”, де розповідається про молоду дівчину Дженні, яка йшла через жито.

Burns:

*Comin thro’ the rye, poor body,
Comin thro’ the rye,
She draigl’t her petticoatie
Comin thro’ the rye. [1; 350]*

Підрядковий переклад:

Йдучи через жито, бідна дівчина,
Йдучи через жито,
Вона розірвала свою спідницю,
Йдучи через жито.

Чуміна:

*Дженни платье разорвала;
Прицепился колос;
За собой она слыхала
В поле чей-то голос. [1; 530]*

Зауважуємо, що російський перекладач внесла деякі суттєві зміни (спідниця — „платье”) і доповнила текст власною імпровізацією („прицепился колос”, „слыхала чей-то голос”). О. Чуміна розповіла історію бернсівської Дженні цілком по-своєму, взявши з шотландського оригіналу тільки сюжет, вважаємо, що це всеж таки переспів російської поетки поезії Р.Бернса.

Російська інтелігенція мала змогу ознайомитись з перекладами віршів шотландського поета авторства Шелгунова, Плещеева, Розенгейма, Злобіна, Кондратьєва, Буреніна, Бальмонта, Андрусона, Брандта (Орест Головнін), Мінаєва (Свіяжський), Крюкова, Чуміної. Таким чином, в ХІХ і на початку ХХ століття робилася спроба — і не безуспішна — ознайомити широкого російського читача з творами шотландського поета.

Література

1. Бернс Роберт. Стихотворения/ Роберт Бернс. — Москва: Радуга, 1982. — 701 с.
2. “Библиотека для чтения”. — 1837. — Т. XXIV. — С.126. Цитую за: Елистратова А.А. Роберт Бернс. Критико-биографический очерк/ А.А. Елистратова. — М.: Гослитиздат, 1957. — 160 с.
3. Елистратова А.А. Роберт Бернс. Критико-биографический очерк/ А.А. Елистратова. — М.: Гослитиздат, 1957. — 160 с.
4. Колесников Б.И. Роберт Бернс. Очерк жизни и творчества/ Б.И. Колесников. — М.: Просвещение, 1967. — 240с.
5. Коптилов В. Трансформация художественного образа в поэтическом переводе // Теория и критика перевода / [отв. ред. В.Ларин]. — Ленинград, 1962. — С. 34–41.
6. Михайлов М.Л. Собрание стихотворений/ М.Л. Михайлов. — Ленинград: Советский писатель, 1969. — 620 с.